

Äta vid samma bord

En diskursanalys av Lucina Hagemans tankar om samuppfostran 1887–1901

Daniela Fougstedt

Magisteravhandling

Magisterprogrammet i historia

Humanistiska fakulteten

Helsingfors universitet

Handledare: Henrik Meinander

03/2021

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Humanistiska fakulteten		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Magisterprogrammet i historia	
Opintosuunta – Studieriktning – Study Track Historia			
Tekijä – Författare – Author Daniela Fougstedt			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Äta vid samma bord. En diskursanalys av Lucina Hagmans tankar om samuppföstran 1887–1901			
Työn laji – Arbetets art – Level Magisteravhandling	Aika – Datum – Month and year 03/2020	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 63	
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>I min studie granskar jag kvinnoaktivisten Lucina Hagmans böcker och föredrag på ämnet samuppföstran under perioden 1887–1901 och sätter dem i deras idéhistoriska kontext. Hagman kämpade för att flickor skulle få en likadan utbildning som pojkar, samt att barnen skulle uppföstras likadant oavsett kön såväl i skolan som i hemmet.</p> <p>Jag använder mig av diskursanalys för att granska de sociala och politiska sammanhangen kring texterna och placera dem i deras samhälleliga kontext. Kring sekelskiftet fick finländska kvinnor nya rättigheter och diskussionen om deras position i samhället gick varm. Hagman menar, likt många av sina samtida gelikar, att kvinnor och män är olika varandra, men ändå så pass lika att de skulle tjänas av att uppföstras och utbildas på lika villkor. Hon argumenterar för att det är i samhällets intresse att göra detta, främst för att kvinnor blir bättre mödrar om de själva blivit uppföstrade enligt hennes ideal.</p> <p>Hagman säger även att kvinnorna är ansvariga för samhällets moral, en vanlig uppfattning under denna tid. Den stränga, absoluta moralen som krävdes av kvinnorna borde även krävas av männen. kvinnorna bör även utöka hemmets sfär till att omfatta hela samhället. Hon lutar sig tillbaka på dåtida borgerliga ideal om hemmet och modern som sedlighetens hjärta, och argumenterar för att männens våldsamma värld bör förpassas till historien och ersättas av en pacifistisk uppföstran till kärlek som bör utföras av kvinnor.</p> <p>Tidsperioden under vilken Hagman författade de texter jag analyserar i denna avhandling var en tid av betydande kulturella, sociala och politiska omvälvningar, och Hagman stod själv med foten i ett flertal olika idéer och rörelser. Hon inspireras av nationalistiska, borgerliga ideal, men även av liberala och universalistiska värden. Även om hon sällan hänvisar till sina källor har jag med hjälp av diskursanalys kunnat ringa in de samtida idéströmningarna hon påverkats av.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Hagman Lucina, uppföstran, utbildning, pedagogik, kvinnoaktivisten, feminism, första vågens feminism, genus, 1800-tal, 1900-tal, Finland			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Campusbiblioteket i centrum			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	3
1.1 Syfte, frågeställning och metod.....	4
1.2 Källor.....	7
1.3 Tidigare forskning.....	11
2. Bakgrund.....	14
2.1 Kvinnors rättigheter på agendan.....	15
2.2. Kristen liberalism.....	18
2.3. Pedagogikens framväxt under sent 1800-tal.....	19
2.4 Den offentliga debatten om utbildning och kön 1850–1883.....	22
2.5 Lärarinna, pedagog och kvinnoaktivist.....	26
3. Argument för kvinnors likställning med män.....	29
3.1 Kvinnan är en människa.....	29
3.2 Uppfostran och hälsa.....	32
3.3 Komplementarism.....	35
4. Sedligheten och dess ansvariga.....	39
4.1 Förändra världen med kvinnokraft.....	41
4.2 De borgerliga kvinnorna som ansvariga för sedligheten.....	45
4.3 Hemmets sfär utökas.....	50
5. Avslutning.....	55
6. Källor och litteratur.....	57

1 Inledning

Under 1800-talet förändrades synen på människan och hennes rättigheter markant. I upplysningens kölvatten spred sig idén om att alla människor av naturen är födda fria, är begåvade med förnuft, och bör få möjlighet att utveckla sina förmågor och talanger. Ett tidigare vanligt synsätt som gick ut på att människan hade sin förutbestämda plats i samhället började ersättas av tanken om att människan bör bedömas individuellt enligt sitt intellekt, och att faktorer såsom ens kön eller klassbakgrund inte ska hindra en från att nå framgång. Den organiserade kvinnorörelsen uppstod under mitten av 1800-talet som en naturlig konsekvens av ovan nämnda idéers spridning. Utöver rösträtt och rätt till egendom kämpade kvinnorrättskämparna även för rätten till bättre och högre utbildning.¹

Medan klass, kön och härkomst tidigare avgjort individens arbetsmöjligheter började en lämplig utbildning som motsvarade yrkeskraven småningom bli allt viktigare under mitten av 1800-talet i Finland. Landet höll långsamt på att övergå från vad Anja Heikkinen och Pirkko Leino-Kaukiainen kallar för ett ståndssamhälle med kristna förtecken där ens plats i samhället var bestämd redan från födseln, till ett medborgarsamhälle där individen själv sökte sin egen plats i samhällshierarkin. I detta nya samhälle spelade utbildningen och rätten till den en nyckelroll.²

Utöver krav på att arbetarklassen samt finskspråkiga finländare skulle få tillgång till en bättre utbildning fanns det även krav på att utbildningen för kvinnor skulle reformeras och utvecklas. Mot slutet av 1800-talet gick 3/4 av städernas och 1/5 av landsbygdens barn i skola. De flesta av dessa barn fick sin utbildning i den 4–6 år långa folkskolan, där det sällan gjordes skillnad på kön eftersom det ansågs att det barnen lär sig ändå är så litet att båda könen kan ta del av det. Det var även billigare att undervisa alla under samma tak. Folkskole-eleverna blev ofta färdiga med sin skolgång innan puberteten inträffade, en ålder då det allmänt ansågs nödvändigt att börja skilja könen åt.³

---

¹ Wilkama 1938, 75-76.

² Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011a, 11.

³ Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011b, 22, 24; Hagman 1887, 22; Wilkama 1938, 16, 316.

Den utbildning som borgardöttrar och adelsfröknar fick skiljde sig dock från deras bröders. Syftet med flickskolan var att förbereda eleverna för deras blivande liv som husmödrar och salongsvärdinnor, medan målet med pojkarnas skola var att bereda eleverna på en karriär i statens tjänst, något som uppnåddes via universitetsstudier. Pojkskolorna förberedde för studentexamen, då den enda vägen till universitetet var att klara detta prov. Kvinnor fick dock skriva provet, men måste fram till 1901 ansöka om dispens från sitt kön för att få studera på universitetet. De flesta dispensansökningar beviljades.⁴

Parallellt med kravet på bättre utbildning för högreständsflickor uppstod idén om en samskola, där samhällets bättre bemedlade döttrar och söner skulle undervisas tillsammans. En av de synligaste förespråkarna för detta var lärarinnan Lucina Hagman, Kvinnoaksförbundet Unionens (hädanefter Unionen) samt Marthaförbundets första ordförande, sedermera en av de första kvinnliga lantdagsledamöterna. Hagman började sin yrkeskarriär i folkskolan men kom sedan att tjänstgöra som föreståndare för Finlands första samskola, Suomalainen yhteiskoulu i Helsingfors från och med 1886. Hon var en aktiv debattör i frågor som rörde kvinnors rättigheter, särskilt utbildning och barnuppfostran. I debatten representerade Hagman en socialliberal, individualistisk samhällssyn där det moderna samhället på rättvisa grunder skulle ge alla individer lika möjligheter att förverkliga sig själva oavsett klass, kön eller hudfärg. Hon propagerade starkt för samuppfostran; d.v.s. att flickor och pojkar inte ska skiljas åt och uppfostras på olika sätt, vare sig i skolan eller hemmet, för samhället fungerar bäst om båda könen jobbar sida vid sida i stället för att separeras från varandra.⁵

1.1 Syfte, frågeställning och metod

Denna magisteravhandling är ett stycke pedagogikhistoria samt genushistoria. Jag ämnar behandla de av Lucina Hagmans böcker och föredrag som berör samuppfostran. Jag kommer att granska Hagmans teser om uppfostran och kön och sätta dem i deras idéhistoriska sammanhang. Mitt syfte är att undersöka hos vilka andra personer vi kan hitta liknande argument som hos Hagman, och att granska vilka ideologier det finns spår av i hennes texter. Jag kommer vidare att titta på hur hennes tankar förhåller sig till de idéer som existerade bland intellektuella reformivrare, feminister och pedagoger i Finland och Europa under denna tid,

---

⁴ Strömberg 2011, 120–121; Kaarninen 2011, 412; Wilkama 1938, 28–30.

⁵ Ollila 2014.

samt hur eller om hennes argument eller tankar ändras under den fjorton år långa period som texterna jag analyserar producerades.

Det har forskats i synen på kön och utbildning i 1800-talets Finland förut, men ingen har ännu riktat sig in specifikt på Hagmans verk, åsikter och idéer, trots den betydande roll hon spelade i de första samskolornas uppkomst, för att inte tala om hennes centrala betydelse för den tidiga kvinnorörelsen. Mitt syfte är att belysa och gå in på djupet på Hagmans texter om samuppfostran. Jag kommer att fokusera specifikt på *hennes* bidrag i debatten och var liknande idéer som hennes hittas i den samtida offentliga debatten, eftersom en dylik undersökning inte gjorts förut.

Idéhistoria analyserar olika idéers och ideologiers framväxt, uttryck och förändringar. Idéhistoriker tenderar att lägga stor vikt vid den kontext som idéerna verkar i, samt hur olika idéer samverkar med varandra.⁶ De granskar hur idéer förs vidare från en människa eller grupp till en annan och hur de ändras när de förs vidare. Såväl individer som samhällsgrupper kan alltså vara föremål för granskning, och idéhistorikern intresseras av vad de tankar som forskningsobjektet framför berättar om individens eller gruppens omvärld samt världsbild.⁷

Det är inte endast politiska utan även religiösa, filosofiska, naturvetenskapliga med flera idéer som omfattas av den idéhistoriska forskningen, men jag kommer att koncentrera mig på att analysera Hagmans politiska idéer och ideal. Jag kommer även att tillämpa diskursanalys, en vetenskaplig metod som oftast används inom samhällsvetenskapen för att analysera diskurser (diskurs är en samling begrepp, kategorier och diskussioner) som fått ett genomslag under en viss tidsperiod och orsakat politiska eller materiella effekter för individer eller grupper. I diskursanalys kan man till exempel undersöka hur en viss retorik används för att övertyga omgivningen om ens egen ståndpunkt.⁸ I diskursiv praktik undersöks produktion, distribution och konsumtion av texter, och forskaren analyserar intertextualiteten, d.v.s. hur texterna hänger ihop med andra texter och diskurser. Texterna kan även analyseras ur ett större sociokulturellt sammanhang, alltså mot bakgrund av övergripande ideologiska strömningar i samhället.⁹ Det intressanta för en diskursanalytiker är vad texten hen analyserar betytt för samhället, vilken

---

⁶ Eriksson & Frängsmyr 2004, 11.

⁷ Myllykangas & Pietikäinen 2017, 9–11.

⁸ Svensson 2019, 17, 55.

⁹ Svensson 2019, 56.

debatt den var en del av, hur texten togs emot samt hur den bekräftade eller utmanade värderingar och ideologier. Kort sagt granskas de sociala och politiska sammanhangen kring texten.¹⁰

Mitt mål med denna avhandling är inte att bevisa varifrån Hagman fått sina idéer, för då hon väldigt sällan hänvisar till några källor vore detta en svår uppgift. En systematisk genomgång av hennes brevväxling eller dagboksanteckningar kunde eventuellt ge fler ledtrådar om hennes källor eller ideologiska förebilder, men i denna avhandling behandlar jag endast hennes böcker samt föredrag.

Jag försöker i stället sätta hennes ideal i sin idéhistoriska kontext. Som en aktiv medlem av den finländska kvinnoemancipationsrörelsen hade hon insikt i de dåvarande feministiska idéerna, och som lärarinna, föreståndare och pedagog som studerat vid det reformvänliga Jyväskylä lärarseminarium var hon välbekant med de folkbildningsideal som uppstod under andra hälften av 1800-talet i Finland och kämpade för att alla oavsett klass, kön eller språk skulle få tillgång till en bättre utbildning.

De frågor jag kommer att ställa i denna avhandling är följande: 1. Vilka är Hagemans argument för samskolan samt för jämlikhet mellan könen? 2. Vilka ideologiska och pedagogiska inriktningar finns det spår av i hennes texter? 3. Ändrar sig hennes argumentation under de fjorton år som passerar mellan hennes äldsta och hennes nyaste text, och i så fall hur?

Kapitel 2 tar upp den växande organiserade kvinnorörelsens roll i kamp för bättre utbildning för flickor och kvinnor under det som betecknats som första vågens feminism (en tidsperiod som sträcker sig ungefär från mitten av 1800-talet till 1900-talets första decennier).¹¹ Kapitlet ger även en inblick i den pedagogiska vetenskapens utveckling, framväxten av den kristna liberalismen, den offentliga debatten om utbildning och kön 1850–1883, samt Hagemans egen bakgrund.

Kapitel 3 tar upp vilka argument Hagman använde sig av då hon argumenterade för att flickor skulle få en likadan utbildning som pojkar, och placerar dessa argument i sin idéhistoriska kontext. Jämställdhet mellan könen hade länge diskuterats, men debatten blev allt intensivare i

---

¹⁰ Svensson 2019, 100.

¹¹ McHugh 2007, 45.

Europa under 1800-talet, speciellt under den senare hälften av århundradet, och ett av de hetaste ämnen var just rätten till högre utbildning.¹² Hagman var långt ifrån den första finländaren som ville förbättra flickors skolgång, men hon kom att bli en aktiv röst i debatten om den finländska samskolans vara eller icke vara under slutet av 1800-talet då debatten gick som hetast.¹³

Kapitel 3 tar även upp Hagmans inlägg i debatten om fysisk fostran och skillnader i fysisk och psykisk hälsa mellan könen, där hon, likt till exempel Herbert Spencer före henne, menar att brist på fysisk fostran är orsaken till att många flickor och kvinnor har en så svag hälsa.

Kapitel 4 behandlar den dåtida synen på moral och sedlighet, och hur Hagman såg på saken. I 1800-talets Europa hölls kvinnorna till en högre moralisk standard än männen. Hagman, likt en mängd andra samtida feminister, krävde att männen ska nå upp till kvinnornas nivå och att samma strikta regler ska gälla för båda könen, inte endast för det ena.¹⁴ Precis som många andra kvinnoaktivister vid denna tid argumenterade hon för att det var kvinnors ansvar att skapa en bättre, fredligare värld genom att uppfostra sina barn, särskilt söner, till goda människor.¹⁵

1.2 Källor

Jag kommer att utföra en närläsning av Hagmans föredrag *Yhteiskasvatuksesta* från 1887, hennes bok *Om qvinnouppfostran* från 1888, boken *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* från 1897, hennes artiklar *Bör vi sända våra barn i samskola?* och *Hvartill skola kvinnorna utbildas?* från 1900 samt boken *Uppfostran till kärlek* från 1901.

Medan *Om qvinnouppfostran* och *Hvartill skola kvinnorna utbildas?* utgår såväl från uppfostran i skolan som i hemmet, behandlar *Yhteiskasvatuksesta*, *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* samt *Bör vi sända våra barn i samskola?* uteslutande skolan. *Uppfostran till kärlek* skiljer sig något från de andra texterna då det närmast kan betraktas som ett pacifistiskt manifest som uppmanar kvinnor att förändra samhället i grunden genom att uppfostra sina barn - särskilt sina söner - till empatiska, icke-våldsamma, osjälviska individer.

---

¹² von Alftan 1965, 10, 26.

¹³ Oksanen 1986, 22.

¹⁴ se t.ex. Hagman 1887, 7–8; Hagman 1897, 34–35.

¹⁵ Hagman 1901, 29; Goodman & Rogers 2010, 197–198.

Texternas målgrupp kan delvis vara föräldrar, pedagoger och andra intresserade av barnuppfostran. 1800-talets uppfostringsguider riktade sig ofta just till föräldrar och pedagoger.¹⁶ *Bör vi sända våra barn i samskola?* talar till föräldrar redan i titeln. Andra gånger, som i fallet med *Yhteiskasvatuksesta*, är målgruppen de kvinnor hon höll föredraget för; borgerliga, kvinnliga, bildade feminister.

Hagmans budskap i samtliga texter handlar om att rätta till brister i flickornas uppfostran så att de ska få tillgång till allt som pojkarna fick tillgång till och inte begränsas. Hon är emot tanken på en skola endast för flickor eftersom hon ansåg att män skulle ta kommandot över den och bestämma vad som var passande för flickor att lära sig, medan de i en samskola skulle garanteras samma undervisning som pojkarna. I hennes utopi jobbar kvinnor och män sida vid sida som jämlikar och kompletterar varandra.¹⁷

Föredraget *Yhteiskasvatuksesta*, som även utkom på svenska under titeln *Om samuppfostran* är 29 sidor långt och hölls på finska kvinnoföreningens möte i Tammerfors 1887. I föredraget menar Hagman att en avgrund mellan könen existerar, att denna klyfta leder till stora problem, men att samuppfostran kan råda bot på det. När flickor och pojkar utbildas i samma skola lär de sig förstå och respektera varandra. Hon inleder med att konstatera att samskolans förespråkare hänats för sina idéer, fram tills nu, slutet av 1880-talet, då idéerna blivit verklighet, och motståndarna är tvungna att ge vika.¹⁸

I *Yhteiskasvatuksesta* tar Hagman upp positiva exempel från länder som haft samma undervisning för flickor och pojkar, såsom USA, som ett bevis på att samundervisning är en bra idé. Ekonomiskt och socialt oberoende för kvinnor är också något som hon vill genomföra, helt i linje med den västerländska feminismens första våg, som förde fram samma krav.¹⁹ Hon menar att detta nås genom en bättre utbildning för flickorna. Hon vill att flickor ska uppfostras för att kunna ta itu med verkligheten, inte behandlas som oskyldiga sköra barn som måste skyddas från allt ont, för då är inte hon beredd för "det verkliga livets faror och skuggsidor." Dessutom, tar hon upp, förblir ett antal kvinnor ogifta (såsom hon själv, även om hon aldrig tar upp sig själv som exempel), och de ska inte behöva vara en börda för sin familj; de ska kunna

---

¹⁶ Kakko 2005, 38.

¹⁷ Hagman 1897, 39, Ollila 2009.

¹⁸ Hagman 1887.

¹⁹ LeGates 2001, 25.

tjäna egna pengar.²⁰ Giftermål ska inte ingås för att bli försörjd utan av kärlek, en idé som debatterats i Norden sedan 1839 då C. J. L. Almqvists roman *Det går an* publicerades i Sverige. Romanen bygger på liberala individualistiska familjeideal och menar att äktenskap endast bör ingås om parterna är kära i varandra, inte för att kvinnan behöver giftermålet för att säkra sitt ekonomiska uppehälle.²¹

Om kvinnouppfostran, en bok på 91 sidor, koncentrerar sig på flickors och kvinnors uppfostran. Hagman kritiserar dåtida kvinnoideal om kvinnan som skör, icke-intellektuell och passiv och menar att manliga vetenskapsmän godtyckligt och utan att observera eller tala med kvinnor bedömt dem

”som ett slags föremål, hvilket forskaren behandlat efter godtfinnande för att få henne att passa in i ‘systemet’. [...] som sådan är qvinnan behagligast, derfor är hon sådan och bör förblifva sådan.”²²

Hon berättar att pojkar redan från födelseögonblicket behandlas bättre, tar upp att kvinnor som grupp är ekonomiskt och samhällsligt förtryckta, och anser att detta avspeglar sig i deras uppfostran. Hon menar att kvinnor genom att hållas i okunskap är dåligt förberedda för verkligheten, och behöver få fler verktyg för att klara av såväl barnuppfostran och äktenskap som lönearbete. Kvinnan bör inte uppfostras till att uppfylla kvinnorollen, utan till att bli en duglig, moralisk, självförsörjande människa.²³

Kokemukseni yhteiskasvatuksesta, en bok på 232 sidor, skiljer sig från de andra texterna på en avgörande punkt. Medan Hagman i de tidigare texterna argumenterar för samuppfostran och kvinnoemancipation genom att hänvisa till naturens eller Guds ordning, grundar hon sina argument i *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* på sin då elvaåriga erfarenhet som samskoleföreståndarinna.²⁴ Tidigare har hennes argument byggts på teorier om samuppfostran, men nu hänvisar hon till sin konkreta erfarenhet redan i titeln; *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* betyder *Mina erfarenheter av samuppfostran*.

---

²⁰ Hagman 1888 62-63.

²¹ Hagman 1888 62-63; Häggman 1994, 12; Wilkama 1938, 78.

²² Hagman 1888, 7.

²³ Hagman 1888, 81, 84.

²⁴ Hagman 1897.

I boken delar Hagman med sig av elevernas medeltal samt frånvarotimmar, serverar förklaringar till varför statistiken ser ut som den ser ut, och kan till exempel konstatera att bland eleverna drabbas ungefär lika många flickor som pojkar av lungsot och influensa. De slutsatser hon drar utifrån sin statistik är att flickor inte far illa av att gå i samskola och klarar av att hålla jämna steg med pojkarna, vilket gör att inte heller pojkarna lider då undervisningen inte måste dras ner till en lägre nivå.²⁵

Bör vi sända våra barn i samskola? på 16 sidor upprepar samma argument till förmån för samskolan som vi hittar i hennes tidigare texter; särskolor hindrar flickor och pojkar från att umgås naturligt, skilda sfärer i allmänhet gör att könen inte förstår varandra, men i samskolor får de respekt för och lär sig av varandra.²⁶

Hvartill skola kvinnorna utbildas? på 6 sidor, spinner vidare på samma teman som *Om kvinnouppfostran*. Medan människor med en traditionell samhällssyn vill utbilda kvinnorna till ”mannens verktyg och njutningsmedel”, bör den nya utbildningen av och för kvinnor i stället skapa jämlika makar och kvinnor som inser sitt eget värde. Kvinnor av alla samhällsklasser bör inkluderas i denna utbildning. Hon tar också upp några teser som kommer att återkomma i *Uppfostran till kärlek*; män har skapat en orättvis, kärlekslös värld enligt den starkes rätt. Kvinnor bör resa sig och omskapa hela världen till ett hem där ”kärleksprincipen råder”.²⁷

Uppfostran till kärlek utkom först på finska år 1900 med titeln *Kasvatus rakkauteen*, men på allmän begäran översatte Hagman själv denna 79 sidor långa bok till svenska året därpå. *Uppfostran till kärlek* kräver att denna av män skapade värld, som är våldsam, hänsynslös och omoralisk bör genomgå en radikal förändring, som kvinnorna bör stå för. Kvinnor bör gå i bräsch för en ny fredlig, kärleksfull värld där människan sätter sin nästa främst i stället för att själv utnyttja omvärlden för egen vinning. Hon stöder sig på en liberal version av kristendomen som fokuserar på kärlek och fred. Hennes främsta argument är att kristendomen förespråkar precis det hon själv förespråkar; en fredlig, jämlik värld.²⁸

---

²⁵ Hagman 1897, 71.

²⁶ Hagman 1900a.

²⁷ Hagman 1900 b.

²⁸ Hagman 1901.

1.3 Tidigare forskning

Med tanke på att Lucina Hagman är en av de mest kända pionjärerna i den finska kvinnorörelsen finns det förvånansvärt litet skrivet om henne, hennes idéer eller hennes aktivism. Inte heller hennes inflytande på den pedagogiska debatten eller den samtida finländska skolmiljön har undersökts.

Anne Ollila har skrivit några böcker och artiklar som tangerar Hagman, bland annat *Jalo velvollisuus, Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. I detta verk analyserar Ollila Hagman samt två andra finländska yrkeskvinnor ur borgarklassen och behandlar deras samhällsklass, utbildning och erfarenheter mot bakgrund av de ideal om klass och kön som existerade mot slutet av 1800-talet i Finland. Ollila skriver om Hagman som lärarinna och hur förväntningar på kön påverkade hennes utbildning och yrkesliv.²⁹

Christa Hannuksela har i sin magisteravhandling ”Bildning och kunskap medföra förpliktelser”. *Unionen, Kvinnosaksförbund i Finland och argumenteringen kring bildningsfrågor åren 1892–1901* undersökt den debatt som Unionens aktiva, bland dem Hagman, förde i offentligheten angående flickors och kvinnors utbildning och uppfostran. Bland Hannukselas källmaterial återfinns *Yhteiskasvatuksesta, Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* samt *Uppfostran till kärlek*.³⁰

Sisko Wilkamas doktorsavhandling *Naissivistysten periaatteiden kehitys Suomessa 1840–1880-luvulla* ger en inblick i de ideal kring utbildning och kön som förekom i Finland från 1840- till 1880-talet. Hon granskar även grundligt den offentliga debatten om dessa ämnen under tidsperioden i fråga. Hon beskriver hur bättre bemedlade finländska flickors utbildning utvecklas under dessa fyrtio år, från att endast erbjuda en ytlig allmänbildning med fokus på handarbete och vett och etikett såsom seden var i flickskolorna på 1840-talet, till att de första samskolorna där flickor och pojkar få en identisk undervisning i teoretiska ämnen öppnas på 1880-talet.³¹

Tarja Kakkos doktorsavhandling *Kurissa ja Herran nuhteessa, Luterilainen kasvatusaate 1900-luvun vaihteen Suomessa* ger en inblick i det sena 1800-talets samt sekelskiftets lutherska

---

²⁹ Ollila 1998.

³⁰ Hannuksela 2017.

³¹ Wilkama 1938.

uppfostringsideal som under denna tid utmanades av mer reformistiska, sekulära idéer. I den kristna uppfostran fungerade Bibeln som auktoritet, lagbok och moralguide.³² Barnet ansågs syndigt från födseln, och endast Guds nåd och en kristlig uppfostran kunde rädda det. Den kristna uppfostringsläran var kollektivistisk till sin natur till skillnad från de sekulära uppfostringslärorerna; barnet skulle först och främst uppfostras till att bidra till samhället, hennes egna önskemål spelade ingen roll.³³

En annan källa till 1800-talets moralkoder är Kai Häggmans forskning *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa* som ger en bild av synen på familj, kön och sedlighet inom den växande borgarklassen. Det är under denna tid som idealet om en om en perfekt, hierarkisk kärnfamilj växer fram, då hemmet, kvinnans sfär, idylliseras, och kvinnor (främst ur de övre samhällsklasserna) i allt högre grad hålls ansvariga för samhällets moral och sedlighet.³⁴

Antologin *Valistus ja koulunpenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle* beskriver hur utbildningen såg ut i Finland 1860–1960, vilka idéströmningar och ideal som existerade kring den, samt hur samhällsutvecklingen påverkat skolan.³⁵ Verket innehåller bland annat artikeln *Oppikoulun laajentuminen ja yhtenäistyminen* av John Strömberg som beskriver hur liberala idéer såsom att läroverk bör vara tillgängliga för alla oavsett klass och kön, bidrog till att öppna upp till universitetet ledande skolor för andra än pojkar ur samhällets överklass.³⁶ Juhani Tähtinen skriver i artikeln *Moraali ja terveys kansalais- ja koulukasvatuksen polttopisteessä* om hur olika sociala rörelser, upplysningstidens idéer samt nyttotänkandet påverkat pedagogikens utveckling i Europa och Finland. Han menar att hegeliansk-snellmanska nationalromantiska strömningar kan räknas som den viktigaste ideologin i Finland under 1800-talet, och att dessa idéer hade en betydande inverkan på pedagogiken under andra hälften av 1800-talet.³⁷ Sist men inte minst innehåller *Valistus ja koulunpenkki* artikeln *Kansanopetuksen suuri murros ja 1860-luvun väittely kansakoulusta* där Marja Jalava berättar om den finska folkskolan på 1860-talet och debatten kring den, där dåtida uppfostringsideal och t.ex. Uno Cygnaeus idéer om barnuppfostran och utbildning presenteras.³⁸

---

³² Kakko 2005, 108.

³³ Kakko 2005, 8-9, 12.

³⁴ Häggman 1994, 18-19.

³⁵ Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011.

³⁶ Strömberg 2011.

³⁷ Tähtinen 2011.

³⁸ Jalava 2011.

Merle Weßel granskar i sin doktorsavhandling *An Unholy Union? Eugenic Feminism in the Nordic Countries ca 1890–1940* hur första vågens nordiska feminister, inklusive Hagman, påverkades av eugeniska ideal om kvinnan som hemmets härskare och moralens väktare.³⁹ Joan Wallach Scott ger i *Only Paradoxes to Offer, French Feminists and the Rights of Man* en överblick inte bara över första vågens feminister i Frankrike utan även i resten av Västeuropa.⁴⁰ För en inblick i den dåtida fredsörelser samt deras koppling till första vågens feminism står Richard J. Evans med *Comrades and Sisters: Feminism, Socialism, and Pacifism in Europe 1870–1945*, där han beskriver hur aktivister inom den dåtida feminismen först förhöll sig skeptiska till pacifistiska ideal likt de som Hagman presenterar i sina senare texter, eftersom tidiga varianter av första vågens feminism ofta var präglade av nationalism.⁴¹

---

³⁹ Weßel 2018.

⁴⁰ Scott 1996.

⁴¹ Evans 1987.

2 Bakgrund

Strax innan samt under den tid som Haggman författade sina texter om samuppföstran ser vi hur samhället håller på att förändras. Under första hälften av 1800-talet, fram till cirka 1840, var den sociala rörligheten i Finland liten och den ekonomiska tillväxten måttlig. Upplysningens jämlikhetsideal hade ännu inte hunnit påverka det finländska samhället, utan de flesta levde såsom man gjort i generationer, inom samma samhällsklass som sina föräldrar enligt den lutherska hustavlans princip om patriarkal hierarki. Kvinnors rättigheter debatterades sällan i offentligheten, de facto uppkom begreppet kvinnoemancipation i den finska offentligheten inte förrän på 1840-talet. Men från och med mitten av 1800-talet, särskilt efter 1870, började landet industrialiseras, kapitalismen anlände, och en ordentlig ekonomisk tillväxt ägde rum.⁴²

Med det nya samhället kom nya sätt att se på religion, på omvärlden, på lönearbete och på köns roll i samhället. Parallellt med kvinnorörelsen uppstod nya familjeideal, speciellt för den växande borgarklassen, som positionerade sig mot såväl adeln som arbetarklassen och satte tonen inte bara för sig själva, utan för hela samhället.⁴³ Till familjen hörde inte längre ett helt hushåll på tiotals personer inklusive tjänare, utan endast det gifta paret och deras barn. Familjelivet blev privat, kvinnorna deltog inte längre i produktionen av arbete utanför hemmet, utan deras uppgift blev att sköta om hemmet, mannen och barnen.⁴⁴

Även skolsystemet genomgick under andra hälften av 1800-talet en mängd radikala förändringar, inte bara när det kom till kön utan även när det kom till läroverkens ämnen och undervisningsspråken.⁴⁵ Olika pedagogiska strömningar anlände väster- och söderifrån och finländare som rest runt i länder såsom Sverige, Tyskland och USA tog med sig nya idéer som de implementerade i hemlandet.⁴⁶

---

⁴² Haggman 1994, 66, 169.

⁴³ Haggman 1994, 18, 23, 176.

⁴⁴ Haggman 1994, 18, 173.

⁴⁵ Wilkama 1938, 181.

⁴⁶ Strömberg 2011, 131; Wilkama 1938, 59–60, 91.

2.1 Kvinnors rättigheter på agendan

Flickors och kvinnors rättigheter, bland annat till formell utbildning, debatterades flitigt i Europa och USA under andra hälften av 1800-talet. Läroverk, högskolor och universitet existerade främst för att förbereda män inför karriärer inom kyrkan eller staten, karriärer som inte var förunnat kvinnorna, och därför ansågs det onödigt att kvinnorna skulle ta del av undervisningen. Dessutom menade många att kvinnor av naturen inte var lämpade för högre studier.⁴⁷ Dock skulle uppfattningen om att högre utbildning var till för män utmanas i västvärlden mot slutet av 1800- och början av 1900-talet, och första vågens feminism bidrog till att kvinnor fick plats vid lärosäten som tidigare endast varit förunnande männen.⁴⁸

Den feministiska rörelsen delas traditionellt in i tre vågor. Första vågens feminism är ett begrepp som uppstod i den angloamerikanska kultursfären på 1960-talet, under en period som kallades för andra vågens feminism. Vågmetaforen uppfanns av Masha Weinman Lear i *New York Times* våren 1968. En första våg av kvinnokamp hade ebbat ut under första hälften av 1900-talet i och med att kvinnlig rösträtt, kampens huvudmål, aktualiserades i många länder.⁴⁹ Men på 1960-talet uppstod en ny, andra våg i vänsterrörelsens och medborgarrättsrörelsens kölvatten, efter en paus under 1940 och 50-talen. Därav behovet att dela in aktivismen i olika perioder. Vågmetaforen har dock kritiserats för att vara ofullständig samt för inte ta i beaktande all aktivism som pågått innan 1850.⁵⁰

Första vågens feminism innefattar de kvinnoaktivister i västvärlden som under andra hälften av 1800-talet samt början av 1900-talet organiserade sig och kämpade förutom för rösträtt, även för rätten till högre utbildning, till myndighet, egendom och yrkesarbete samt för äktenskapslagar som behandlade hustrun och mannen lika. Rörelsen dominerades av kvinnor ur medel- och borgarklassen.⁵¹ I Finland kom resultaten av första vågens kvinnokamp att synas till exempel i att ogifta kvinnor blev myndiga 1864, att kvinnor fick studera vid universitetet på samma villkor som män 1901 samt att kvinnor fick rösträtt och kunde väljas in i lantdagen 1906.⁵²

---

⁴⁷ Ollila 1998, 38–39; Strömberg 2011, 127.

⁴⁸ Offen 2000, 79, 84, 120.

⁴⁹ Henry 2004, 58; Offen 2000, 25.

⁵⁰ McHugh 2007, 120; Offen 2000, 25.

⁵¹ McHugh 2007, 45.

⁵² Hagner 2006 14, 42, 76.

Weßel menar att första vågens feminism inte ens kan anses vara en enhetlig rörelse, då den spänner 150 år och flera generationer. Hon delar in den första vågen i tre skilda generationer där de tidigaste feministerna tar upp kvinnans roll i samhället, följande generation kämpar för rösträtt och de sista är involverade i politiska och sociala diskurser kring kvinnors rättigheter.⁵³ Hagman kan placeras mellan den andra och tredje generationen av första vågens feminister, hon argumenterade även flitigt för rösträtt, men fokus låg på att delta i den offentliga debatten om kvinnors ställning och roll i samhället.⁵⁴

1800-talet är också en tidsperiod då finländska kvinnors rättigheter och levnadsvillkor förändrades drastiskt. Industrialiseringen framsteg och erbjöd en mängd nya jobb för arbetar- och medelklassens kvinnor, som därmed steg in i den offentliga sfären, männens sfär.⁵⁵ Dock slog kvinnoemancipationens idéer först rot bland (den svenskspråkiga) överklassen. Dessa höll sig à jour med de politiska strömningarna i västvärlden och inspirerades av den politiska liberalismens ideal om att varje människa är begåvad med förnuft och har rätt till liv, frihet och strävan efter lycka.⁵⁶ Just utbildningen blev ett ämne som välbemedlade kvinnor engagerade sig starkt i, för såvida de inte gifte sig blev de lätt en ekonomisk börda för sin familj då de hade få möjligheter att tjäna sitt uppehälle. Lönearbete uppfattades ofta som osedligt för kvinnor ur bättre bemedlade familjer och var därför sällan en möjlighet för dem.⁵⁷

1856 väckte Fredrika Bremers (1801–1865) roman *Hertha* storm, inte bara i Sverige där Bremer var bosatt utan även i Finland. Romanen beskriver hur kvinnor i mitten av 1800-talet i Sverige inte sällan var tvungna att gifta sig inte för att de älskade en viss man, utan för att försörja sig. En likadan situation rådde även i Finland. Detta kritiserar Bremer och låter huvudkaraktären Hertha gifta sig av kärlek med en man som är hennes jämlike.⁵⁸ Hennes bok utlöste en kraftig kritikstorm på båda sidorna av Bottenviken liksom Almqvists *Det går an* strax innan gjort, och J. V. Snellman hörde till hennes skarpaste kritiker. Han menade att män inte är kapabla att bli kära i självständiga kvinnor, utan att det är kvinnornas underdånighet som gör dem attraktiva.

---

⁵³ Weßel 2018, 42, 57.

⁵⁴ se Hagman 1889, *Naisten äänioikeudesta: keskustelun perusteeksi*, Helsinki.

⁵⁵ Hänninen 1956, 19.

⁵⁶ Hänninen 1956, 24.

⁵⁷ Hänninen 1956, 13-15.

⁵⁸ Hänninen 1956, 36.

Snellman stod också för en gammallutheransk, kollektivistisk syn på äktenskapet, där människan var skyldig nationalstaten att gifta sig.⁵⁹

Hertha kan anses vara en föregångare till den nordiska tendenslitteraturen som utvecklades mot slutet av 1800-talet och kom att spela en viktig roll i kvinnofrigörelsen och inspirera många aktivister, även Hagman. Skönlitteraturen tog upp olika samhällsfrågor, eller som danska litteraturkritikern och litteraturforskaren Georg Brandes kallade det för i början av 1870-talet, att sätta problem under debatt, och var en del av realismens framväxt. Kännetecknande för realismen var att samhällets ordning ansågs vara skapad av människan, inte av Gud, och kunde därför kritiserats och förändras.⁶⁰

Andra kända tendenslitterära verk som fick upp kvinnoemancipationsfrågan på agendan var Fredrika Runebergs historiska roman *Fru Catharina Boije och hennes döttrar* (1858) samt Henrik Ibsens *Ett dockhem* (1879). Enligt Sisko-Liisa Hänninen påverkade speciellt *Ett dockhem* den finländska debatten då föreställningen sattes upp för första gången i Finland år 1880.⁶¹ Den dåtida litteraturen, liksom kvinnoemancipationsaktivisterna, ville bevisa att kvinnorna precis som männen var människor och borde behandlas som sådana.⁶²

De tidiga nordiska feministerna var enligt Weßel även starkt påverkade av eugeniska ideal. Eugenik är tron på att människans kvalitéer kan förbättras genom vetenskap, socialpolitik och medicin. Genom att bland annat kontrollera reproduktionen kunde man förbättra samhället.⁶³ Denna ideologi blev populär i Europa kring sekelskiftet, då den menade att problem såsom fattigdom, sjukdom och kriminalitet kunde botas med vetenskapliga lösningar, och idealen stöddes vid denna tid inte endast av högerextremister, utan av människor i många olika politiska läger.⁶⁴ En populär eugenisk idé var att kvinnan inte bara var moder för sina barn utan för hela sitt folk. Detta gjorde henne jämlik mannen. Könen var alltså likvärdiga partners med särskilda uppgifter, inte konkurrenter. Feminister som tog intryck av eugeniken accepterade den patriarkala ordningen.⁶⁵ De utmanade heller inte den härskande idén att kvinnor är bäst lämpade för uppfostran, snarast förstärkte de den. Weßel menar att det nordiska samhället hade

---

⁵⁹ Häggman 1994, 12; Hänninen 1956, 27.

⁶⁰ Wilkama 1938, 253.

⁶¹ Hänninen 1956, 53.

⁶² Wilkama 1938, 255.

⁶³ Weßel 2018, 3, 44-45.

⁶⁴ Weßel 2018, 22, 45-46.

⁶⁵ Weßel 2018, 108.

en stark uppfattning om kvinnan som sina barns och samhällets moder, något som inte utmanades av de tidiga nordiska feministerna.⁶⁶

Eugeniska feminister ville inte nödvändigtvis begränsa kvinnan till hemmet, utan deras mål var snarare att positionera henne som en aktiv medborgare genom hennes reproduktionsförmåga. Moderskapet gjorde henne till en medlem av det offentliga samhället. Då allmän rösträtt infördes handlade det först endast om att produktiva medlemmar av samhället, produktiv definierad som lönearbetande, skulle få rättigheter. Där föll de som inte fick betalt för sitt arbete mellan stolarna. Att uppvärdera moderskapet och jämföra det med lönearbete var de eugeniska feministernas sätt att få borgerliga fruar att räknas som medborgare.⁶⁷

2.2. Kristen liberalism

Ungefär från 1600-talet till och med 1850-talet levde invånarna i det som idag är Finland under vad forskare kallar en gammallutheransk enhetskultur eller "hustavlans värld." Hustavlans är en del av katekesen där Martin Luther med bibelcitater som stöd delar in människor enligt klass och kön i olika samhällsgrupper i en strikt patriarkal samhällsordning där var och en har sin bestämda uppgift att fylla.⁶⁸ Häggman beskriver hustavlans ideologi på så vis, att den ansåg det nödvändigt för makten att alltid koncentreras till en person, i hushållet fadern, för annars uppstod kaos. Såväl katekesen som hustavlans påstod att kvinnan är skapad för mannen, till hans sällskap och hjälp, men inte att mannen är skapad för kvinnan. På grund av Evas synd var kvinnan dömd att för evigt vara underordnad mannen.⁶⁹ Luther delade i hustavlans in människan i tre samhällsklasser varav två, prästerskapet och politiken, endast var för män. Den tredje gruppen, *oeconomia* eller hushållet, utgjordes av resten av samhället. Kvinnans uppgift i detta system var att fungera som mor, fru, dotter eller tjänarinna inom hemmets fyra väggar. Hon hade alltså ingen plats i offentligheten.⁷⁰

Den lutherska enhetskulturen började dock småningom försvagas på grund av framväxten av väckelserörelser och upplysningsidéer mot slutet av 1700-talet.⁷¹ Ändå kan man märka hur

---

⁶⁶ Weßel 2018, 131, 143.

⁶⁷ Weßel 2018, 121-122.

⁶⁸ Häggman 1994, 136-137.

⁶⁹ Häggman 1994, 136, 138.

⁷⁰ Markkola 2002, 32.

⁷¹ Häggman 1994, 144.

denna kultur påverkade även nya, liberala idéer. Enligt den lutherska läran är kvinnans livsuppgift att uppfostra barn, och detta synsätt går enligt Pirjo Markkola i *Synti ja siveys, Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920* igen i de nordiska kvinnorörelserna under denna tid. De byggde också sin syn på kvinnor och män som två olika, men jämlika, varelser på en kristen, essentialistisk världsbild som menade att Gud skapat två olika sorters individer, kvinnor och män.⁷²

Bibeln användes enligt Markkola som ett slagträ i debatten om jämställdhet och kvinnors utbildning av såväl motståndare som förespråkare för kvinnosaken. I den offentliga debatten tog kyrkans män upp bibelverser som beordrade kvinnors lydnad och underkastelse, medan kvinnosaksaktivisterna lyfte fram verser om jämlikhet. Markkola berättar hur den finska kvinnorörelsen menade att frihet och jämlikhet de facto var grundläggande värderingar inom kristendomen. De påpekade att Gud hade skapat inte bara mannen utan även kvinnan till sin avbild.⁷³

Fredrika Bremer, som Hagman författade en biografi om 1886 (*Fredrika Bremer, kuvaus vuosisatamme alkupuolelta*), beskrivs av Wilkama som en typisk representant för den kristna liberalismen. I *Hertha* berättar huvudpersonens pojkvän om Amerika, där kvinnorna genom en liberal uppfostran och utbildning har friheten att bli det som Gud skapat dem till.⁷⁴ En annan representant för den kristna liberalismen var folkskolans fader, pedagogen Uno Cygnaeus (1810–1888). Cygnaeus menade att skolundervisningen bör grundas i kristen etik, att undervisning kunde jämföras med att tjäna Gud.⁷⁵ Aimo Halila, som skrivit en historik över Cygnaeus folkskollärarseminarium, kallar honom en kristlig-liberal idealist.⁷⁶

2.3. Pedagogikens framväxt under sent 1800-tal

Pedagogik, den vetenskapliga disciplinen som behandlar uppfostran, undervisning och utbildning, populariserades på 1800-talet i Europa och Nordamerika även om pedagogiska teorier existerat innan detta. I och med upplysningen, som lyfte fram rationalitet, vetenskap, frihet och individualism, samt ville reformera samhället, började man uppfatta uppfostran och

---

⁷² Markkola 2002, 18-19.

⁷³ Markkola 2002, 29, 182, 368.

⁷⁴ Wilkama 1938, 85.

⁷⁵ Tähtinen 2011, 189; Wilkama 1938, 107.

⁷⁶ Halila 1963, 56.

utbildning som upplysningens centrala instrument. Med hjälp av vetenskaplig bildning skulle människan kunna utrota fattigdom, sjukdomar och krig.⁷⁷

En av de tidigaste pedagogiska teoretikerna var Jean-Jacques Rousseau, som ansåg att uppfostran bör utgå från barnets egna behov, vilket var en radikal tanke under 1700-talet.⁷⁸ I *Émile* som utkom 1762 menar han att barnet är av naturen god, vilket gick tvärt emot de samtida kristna lärorna om att alla bar på arvsynd och därför var syndiga från födseln.⁷⁹

I Finland hölls enstaka föreläsningar i pedagogik vid Helsingfors universitet (dåvarande Kungliga Akademien i Åbo) redan under 1780-talet av Henrik Gabriel Porthan. I huvudsak handlade föreläsningarna om hur man ska undervisa. Det räckte dock fram till 1852 tills universitetet fick sin första professor i uppfostran och utbildning. Vid denna tidpunkt ansågs pedagogiken ha i uppgift att främja en god, kristen uppfostran, och lärostolen låg vid teologiska fakulteten.⁸⁰

Den mest betydelsefulla och inflytelserika uppfostringsfilosofin under andra hälften av 1800-talet i Finland var förutom den lutherska uppfostringsläran hegelianismen.⁸¹ Den tyska upplysningsfilosofen Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) hade stort inflytande på finska pedagoger, även om han inte hade en pedagogisk bakgrund själv. Enligt den hegelianska läran var uppfostran en process utav fostran och bildning.⁸² Hegel menade att familjen var det allra viktigaste för individens uppfostran, betydligt viktigare än skolan. Familjen var den etiska grund vilken staten vilade på. Moderns kärlek var avgörande för barnet och kunde inte ersättas av institutioner.⁸³ Skolans uppgift var att ge barnen bildning och fostra dem till att bli fullgoda medlemmar av civilsamhället. Bland Hegels mer framstående lärjungar i Finland hittas J. V. Snellman, som även han menade att det var hemmets, främst moderns, uppgift att uppfostra barnet, medan skolan skulle ansvara för bildningen.⁸⁴

---

⁷⁷ Rinne 2015.

⁷⁸ Kakko 2005, 129.

⁷⁹ Rinne 2015.

⁸⁰ Rinne 2015.

⁸¹ Kakko 2005, 130.

⁸² Kakko 2005, 10.

⁸³ Häggman 1994, 174; Kakko 2005, 130.

⁸⁴ Kakko 2005, 131-132.

Mot slutet av 1800-talet skedde en förändring då herbartismen utmanade hegelianismens framstående ställning i Finland, med Hagmans vän och sedermera kollega Mikael Johnsson-Soininen (1860–1924) som en av dess främsta stödjare.⁸⁵ Denna utbildningsfilosofi utgick ifrån den tyska pedagogen Johann Friedrich Herbarts (1776–1841) läror och stödde sig på den nya gryende vetenskapsinriktningen psykologi i sina teorier. Herbartismen skiljde sig ifrån tidigare uppfostringsideal och -teorier genom att den ville vara praktisk och informera hur uppfostringsarbetet skulle göras i praktiken. Herbartiska experimentella skolor uppstod under mitten av 1800-talet i Tyskland, bland annat i Hamburg, dit Soininen hade kontakter.⁸⁶ Efter att han arbetat som lärare i Helsingin suomalainen yhteiskoulu som han tillsammans med bland andra Hagman grundat, fortsatte han föreläsa om pedagogik med inriktning herbartianism vid Helsingfors universitet, och erhöll 1907 en professur. Soininen talade för en individualistisk läroplan där barn skulle bedömas enligt deras förmågor, inte enligt egenskaper såsom klass eller kön, och han menade att man genom psykologin kan ta reda på vad en människa är lämpad för och vilken hennes väg bör bli.⁸⁷

En tredje viktig pedagog att nämna i detta sammanhang är Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827), som influerade Herbart.⁸⁸ Han betonade att uppfostran är nödvändigt för alla barn att ta del av, inklusive sjuka och funktionshindrade. Alla individer i samhället ska tas om hand, och att alla bör ha rätt till utbildning. Han betonade också att uppfostran är viktig ur nationalistisk synvinkel, för att rädda folket.⁸⁹ Pestalozzi menade att hemmet är den viktigaste platsen för uppfostran, och anser att det är på moderns ansvar att sköta denna uppgift eftersom de till skillnad från männen var fulla av en ädel moral och därmed bäst lämpade att uppfostra barn. Cygnaeus, som studerat Pestalozzi i S:t Petersburg på 1840- och 50-talen, använde sig av den sistnämndas idéer när han organiserade förnyelsen av det finska folkskoleväsendet.⁹⁰

Som vi märker spred sig många pedagogiska idéer till Norden via tyska pedagoger under 1800-talet. De influerade bland annat Cygnaeus, och de liksom han värdesatte kvinnors rätt till utbildning.⁹¹ Speciellt 1880- och 1890-talen, då Hagman författar sina första verk om

---

⁸⁵ Kakko 2005, 12-13.

⁸⁶ Rinne 2015.

⁸⁷ Rinne 2015.

⁸⁸ Kakko 2005, 132-133.

⁸⁹ Kakko 2005, 129-130; Wilkama 1938, 208.

⁹⁰ Kakko 2005, 130; Halila 1963, 12.

⁹¹ Jalava 2011, 83-84.

samuppfostran, var vad Agneta Linné kallar för en reformperiod i Norden, då många nya idéer från kontinenten, främst Tyskland, slog rot.⁹²

2.4 Den offentliga debatten om utbildning och kön 1850–1883

När Hagman publicerade sin första skrift på temat utbildning och kön år 1887 hade den finländska debatten kring flickors och pojkars utbildning redan pågått i några decennier, även om den inte tog fart förrän på 1880-talet. Debatten rörde främst de högre ståndens utbildning, då folkskolans flickor och pojkar sedan 1840-talet undervisades tillsammans eftersom man ansåg att de lärde sig så lite att det inte var lönt att splittra eleverna enligt kön.⁹³ Bland de högre stånden kom samundervisning dock inte på fråga i mitten av 1800-talet i Finland. Pojkar och män fick sin utbildning i statliga eller privata lyceum som förberedde eleverna inför studentexamen och därmed universitetet.⁹⁴

En lämplig utbildning som motsvarade yrkeskraven började som tidigare nämnts långsamt bli allt viktigare under mitten av 1800-talet, och till mannens kanske viktigaste uppgift hörde att kunna försörja inte bara sig själv utan även fru och barn. För kvinnor var det däremot viktigt att kunna sköta hushållet samt föra sig på rätt sätt i sällskapslivet och vara värdinna för olika sociala tillställningar. Skolorna för flickor av de högre stånden fokuserade därmed på att kultivera dessa egenskaper och gav i jämförelse med pojkskolorna eleverna en väldigt ytlig, bristfällig allmänbildning, för att inte tala om att flickskolorna inte förberedde eleverna inför studentexamen.⁹⁵

Europa var vid denna tid starkt påverkad av vad historikern och sexologen Thomas Laqueur döpt till tvåkönsmodellen. Medan man tidigare ansett kvinnor vara en sämre version av män (enkönsmodellen) och därmed att de i teorin kunnat utföra samma saker som männen om än med sämre resultat, började man i samband med upplysningen anse de två könen vara varandras totala motsatser. Denna syn dominerade den europeiska kulturen på 1800-talet och var en av orsakerna till att många ansåg att flickor och pojkar, åtminstone av de högre stånden, skulle

---

⁹² Linné 2010, 142.

⁹³ Wilkama 1938, 316.

⁹⁴ Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011b, 26-27.

⁹⁵ Ollila 1998, 33, 35.

undervisas skilt och få utbildningar som passade deras kön.⁹⁶ En likadan och/eller gemensam utbildning för de båda könen ansågs gå emot naturen, och Wilkama berättar hur manliga finska läkare och pedagoger i mitten av 1800-talet starkt motsatte sig idén om att flickor skulle få en utbildning som liknade pojkarnas, eftersom de ansåg att flickor omöjligt skulle klara av eller ha någon nytta av den skolning och allmänbildning överklasspojkar fick. Samma slags undervisning, eller samskola, var helt enkelt onaturligt.⁹⁷

Men dessa samhällsideal gick inte oemotsagda. Under senare hälften av 1800-talet började såväl pedagoger som kvinnoorganisationer kämpa först för att flickskolorna skulle nå en högre akademisk standard och sedan för införandet av samskolor. Inspiration fick man från USA, där flickor och pojkar av alla samhällsklasser gick i samma skolor. Ett flertal av förespråkarna för en bättre utbildning för flickor hade själva gjort studieresor till USA och bekantat sig med deras skolsystem. Efter inbördeskrigets slut på 1860-talet sågs USA bland liberala européer inte längre som ett outvecklat land i periferin, utan som en inspiration för framtiden.⁹⁸ Bankmannen och pedagogen Felix Heikel skrev om sina upplevelser i *Från Förenade staterna, nitton bref jämte bihang, om skola och statssystem i USA* (1873), och Mikael Johnsson-Soininen gjorde en liknande resa som Heikel 1884–85. Hans rapport från resan, *Koulutoimesta Pohjois-Amerikan Yhdysvalloissa*, bidrog till att intresset för samskolan väcktes bland hans och Hagmans meningsfränder ungfinnarna.⁹⁹ Även Fredrika Bremers reseberättelser från USA 1853–1854, *Hemmen i den nya världen*, som beskriver kvinnornas ställning och deras utbildningsmöjligheter i det nya landet, var välkända i hela Norden.¹⁰⁰

Mary Wollstonecrafts pamflett *Till försvar för kvinnans rättigheter* (1792) samt John Stuart Mills bok *Kvinnans underordnade ställning* (1869) hörde till ledstjärnorna inom kampen för kvinnors rätt till lika utbildning och nådde stor popularitet även bland de finländska förespråkarna för en jämlik utbildning.¹⁰¹ Wollstonecraft propagerade för samskolor och menade att kvinnor inte var underlägsna män på det intellektuella planet, utan att de endast framstod som det på grund av att de fått en sämre utbildning.¹⁰² Mill var en förkämpe för kvinnlig rösträtt och tar upp att det är omöjligt att ta reda på hurdana skillnader det finns mellan

---

⁹⁶ Laqueur 1990, 5.

⁹⁷ Wilkama 1938 156-157.

⁹⁸ Albisetti 2010, 183.

⁹⁹ Oksanen 1986, 21; Strömberg 2011, 131.

¹⁰⁰ Wilkama 1938, 60.

¹⁰¹ Wilkama 1938, 76–77, 252.

¹⁰² Alterbernd Johnson 2000, 46.

könen på grund av att männen förtryckt kvinnorna och beskurit deras frihet, och som en följd av detta har kvinnorna inte fått utvecklas fritt eller kunnat uppnå sin potential. Endast en jämlik utbildning kunde råda bot på detta.¹⁰³

De tidiga förespråkarna för jämlik utbildning, särskilt innan 1880-talet, använde sig av en komplementarisk syn på kön när de argumenterade för sin sak. Meningen var inte att störta samhällets hierarkier, suddas ut könsskillnader eller göra kvinnan jämlik mannen. Förespråkarna var noga med att betona att en bättre utbildning för kvinnor inte betydde att kvinnor skulle lämna hemmet vind för våg. Man argumenterade istället för att kvinnor med de knappa kunskaper de fick i flickskolorna inte hade möjlighet att ge sina egna barn en tillräckligt god uppfostran. En bättre utbildning skulle göra henne till en bättre maka och mor, och därmed skulle hon bättre kunna bidra till uppbyggandet av fosterlandet.¹⁰⁴ Om hon förblev ogift (de ogifta kvinnornas andel ökade i städerna under denna tid och många kvinnor gifte sig inte överhuvudtaget) måste hon ju kunna försörja sig på något sätt. Hennes främsta plikt skulle fortfarande vara familjen, men en bra utbildning skadade inte.¹⁰⁵

Småningom började dock diskussionen kring flickors och kvinnors utbildning fokusera mindre på hur hon skulle kunna följa den kvinnliga könsrollen ännu bättre tack vare grundligare utbildning. Redan på 1870-talet börjar flickskolornas förespråkare propagera för att flickor bör få en jämlik utbildning för att emanciperas.¹⁰⁶ Zacharias Topelius argumenterade under sin tid som rektor för Helsingfors universitet (1875–1878) för att kvinnor skulle få tillgång till universitetsutbildning på samma villkor som män; de hade nyligen blivit myndiga samt fått lika arvsrätt, nu var utbildningen nästa steg, i linje med ”sjelfva den grundtanke, hvarpå den moderna kulturen och vårt lands undervisningsverk äro byggda.”¹⁰⁷

Utbildning och kön hade debatterats i lantdagen sedan 1860-talet, och särskilt flickskolans natur var föremål för debatt. Skulle undervisningen motsvara läroverkens, eller var flickor och kvinnor av naturen annorlunda än pojkar och män och behövde därför en annan slags undervisning? Under en nordisk skolkonferens i Kristiania (nuvarande Oslo) 1880 lade ledamot Fr. Bajer fram ett radikalt förslag: flickor och pojkar av de högre klasserna skulle undervisas

---

¹⁰³ Wilkama 1938, 245-246.

¹⁰⁴ Wilkama 1938, 159.

¹⁰⁵ Ollilla 1998, 36; Hannuksela 2017, 51.

¹⁰⁶ Wilkama 1938, 218.

¹⁰⁷ Wilkama 1938, 229.

under samma tak, som i Amerika, med andra ord samskola.¹⁰⁸ Hannuksela menar att samskoleidén väcktes i Finland redan under mitten av 1800-talet av pionjärer som inspirerades av USA:s och senare Sveriges samskolor, men att idén inte väckt allvarlig diskussion förrän på 1880-talet.¹⁰⁹

1882 grundades svenskspråkiga Nya svenska läroverket (senare Gymnasiet Lärkan) som även om det var en pojkskola i övrigt bröt mot dåvarande normer om hur utbildning för gossar från borgerliga hem skulle se ut, och anammade nya reformistiska pedagogiska strömningar. Latin var inte längre obligatoriskt, valfriheten i allmänhet större, skolan delades in i nio klasser och gymnasiernas arbetsbörda reducerades i syfte att minska överansträngdhet.¹¹⁰ Enligt Wilkama beredde Nya svenska läroverket väg för andra avvikelser gentemot dåvarande utbildningsnormer, bland annat lika utbildning oavsett kön. Mycket riktigt började några av läroverkets anhängare följande år föra fram idén om samskola samt argumentera för att Nya svenska läroverket även skulle ta emot kvinnliga studerande.¹¹¹ Strax efter, i februari 1883 flöt även idén om samskola till ytan i resten av det bildade Svenskfinland, då den debatterades flitigt i Nya Pressen samt i Helsingfors Dagblad. Förespråkarna hänvisade till Amerikas samskolor samt till rikssvenska pedagogen K. E. Palmgrens samskola i Sverige som exempel på att flickor och pojkar kunde gå i samma skola och lära sig bättre då de utvecklas sida vid sida. Motståndarna hävdade i sin tur att flickor var såväl fysiskt som intellektuellt svagare än pojkarna och därför inte skulle kunna hänga med i undervisningen.¹¹² Nya svenska läroverkets styrelse sammankallade till möte i april 1883 då samskoleidén gick som hetast i offentligheten, för att utreda möjligheten att acceptera kvinnliga elever. Dock föll röstningen till samskolemotståndarnas fördel med 16–14, och läroverket fortsatte som pojkskola.¹¹³

Samskoleförespråkarna lät sig dock inte nedslås, och beslöt sig för att grunda en egen, ny, till universitetet ledande skola för barn av båda könen. Bland förespråkarna fanns professor Fridolf Gustafsson som varit ordförande för Nya svenska läroverkets styrelse men hoppade av efter beslutet om att skolan fortsättningsvis skulle vara endast för pojkar, och nu ägnade sig helhjärtat åt att starta upp den nya skolan tillsammans med assessor Uno Kurtén och anatomiprofessor

---

¹⁰⁸ Wilkama 1938, 276.

¹⁰⁹ Hannuksela 2017, 32.

¹¹⁰ Wilkama 1938, 278-279.

¹¹¹ Wilkama 1938, 279-280.

¹¹² Wilkama 1938, 321-322.

¹¹³ Wilkama 1938, 327-328.

Georg Asp. Senaten accepterade grundarnas begäran i maj 1883, och så grundades den allra första samskolan i Finland, svenskspråkiga Läroverket för gossar och flickor i Helsingfors.¹¹⁴

Det dröjde tre år till innan den första finska samskolan grundades i landet, mycket tack vare Hagman och kretsen kring den ungfennomanska, liberala kulturtidskriften *Valvoja*. I Helsingin suomalainen yhteiskoulu som öppnades 1886 förenades två av ungfinnarnas viktigaste sakfrågor; kvinnofrågan såväl som språkfrågan. Alla skulle ha rätt till utbildning oavsett kön eller modersmål.¹¹⁵

2.5 Lärarinna, pedagog och kvinnosaksaktivist

Lucina Hagman föddes 5 juni 1853 i Kelviå i Österbotten som dotter till en svenskspråkig lägre tjänsteman. Redan som liten lär hon ska ha märkt skillnader i hur flickor och pojkar uppfostrades, och skulle hellre ha lekt utomhus med sina bröder än suttit stilla inomhus och hjälpt sin mor att sy.¹¹⁶ Enligt Märta von Alfthan, som ägnar några sidor i sin historik över Unionen åt Hagmans liv, ansåg hennes far redan tidigt att hon var begåvad, och grämde sig över att hon var flicka och därmed inte skulle få tillgång till högre utbildning.¹¹⁷

Efter familjens flytt till Vasa 1865 fick hon gå fyra år i fruntimmersskola, och började efter det bidra till familjens uppehälle genom att undervisa småbarn. Enligt Ollila hade hon helst velat bli läkare, men det var inte möjligt på grund av att hon var kvinna, så hon valde läraryrket i stället. Lönen var dock obefintlig, så Hagman sökte in till Uno Cygnaeus folkskollärarseminarium i Jyväskylä där hennes storasyster redan studerade, i hopp om att få en examen som skulle leda till ett bättre betalt arbete.¹¹⁸ Cygnaeus representerade den nya tidens liberala uppfostringsideal, och även om han argumenterade för särskola ansåg han att flickor och kvinnor borde få en grundlig utbildning för att kunna uppfostra sina barn bättre. Många av de som utbildats på hans seminarium kom senare att aktivera sig för kvinnosaken.¹¹⁹ Enligt von Alfthan var det också på detta lärarseminarium som Hagman så att säga radikaliserades och

---

¹¹⁴ Strömberg 2011, 13; Wilkama 1938, 328.

¹¹⁵ Oksanen 1986, 22.

¹¹⁶ Ollila 1998, 22.

¹¹⁷ von Alfthan 1965, 36.

¹¹⁸ Ollila 1998, 46.

¹¹⁹ Jalava 2011, 91; Wilkama 1938, 107,112.

insåg hur förtryckta kvinnorna var i samhället.¹²⁰ Hon utexaminerades från seminariet 1875 och kom under det följande decenniet att arbeta som lärarinna vid en privat, för läroverket förberedande skola för båda könen i Tavastehus.¹²¹

På 1880-talet började Hagman delta i den offentliga debatten kring utbildning och kön. Den första samskolan i Finland, svenskspråkiga Läroverket för gossar och flickor, öppnades som tidigare nämnts i Helsingfors 1883.¹²² Tre år senare ordnade Finska kvinnoförbundet, där Hagman var medlem, en diskussion om att grunda en ny, finskspråkig flickskola i Helsingfors. Flickornas utbildning i denna skola skulle bli så lik pojkskolornas utbildning som möjligt. Hagman var dock emot idén om särskolor och föreslog i ett debattinlägg i den ungfinska tidningen *Uusi Suometar* att en samskola bör grundas i stället. Samtidigt förde väninnan Fredrika Wetterhoff fram samma förslag i liberala *Helsingfors Dagblad*. Kvinnorna fick med sig resten av föreningen, och i september 1886 grundades Helsingin suomalainen yhteiskoulu, den första finskspråkiga samskolan i Finland, med Hagman som föreståndarinna.¹²³ Tretton år senare, 1899, öppnade hon en egen finskspråkig till universitetet ledande samskola, Uusi Yhteiskoulu, även den i Helsingfors. Hon ledde denna skola fram till 1938, då hon fyllde 85.¹²⁴

Även om Hagman föddes i en svenskspråkig familj såg hennes far till att hon och hennes syskon lärde sig finska flytande.¹²⁵ Som vuxen verkade hon på båda inhemska språken och var aktiv i såväl svenska som finska sociala sammanhang. *Yhteiskasvatuksesta, Om qvinnouppfostran* samt *Uppfostran till kärlek* utkom på båda språken.¹²⁶ Vilket språk hon valde att skriva på verkar främst att ha att göra med vilken publik hon riktade sig till; föredraget *Yhteiskasvatuksesta* hölls på finska för Finska kvinnoförbundet och på svenska för Finsk Qvinnoförening.¹²⁷

Även om Hagman främst kämpade för köns-, inte språkfrågan, var hon också aktiv i ungfennomanska kretsar, bland annat umgicks hon med ett flertal intellektuella som skrev i

---

¹²⁰ von Alfthan 1965, 37.

¹²¹ Ollila 1998, 46.

¹²² Strömberg 2011, 131.

¹²³ Wilkama 1938, 338-339; Katainen 2011, 132-133.

¹²⁴ Ollila 1998, 46.

¹²⁵ Ollila 2014.

¹²⁶ Hagman 1887; Hagman 1888; Hagman 1900.

¹²⁷ Hagman 1887.

Valvoja som utkom mellan 1881 och 1923. Johnsson-Soininen hörde också till denna krets.¹²⁸ Wilkama menar att det var denna krets som stod bakom förverkligandet av en finskspråkig för könen jämlik utbildning på 1880-talet.¹²⁹ Ungfinnarna tenderade enligt Mäenpää att positionera sig som reformvänliga folkbildare; även om de ofta fokuserade mer på klass och språk än på kön kämpade de för att alla Finlands barn skulle få gå i skola och ha en jämlik tillgång till utbildning.¹³⁰ Hagman fokuserade istället på könsaspekten, men i sina senare texter tar hon även upp vikten av jämlikhet oavsett klass.¹³¹

Trots att Hagman ivrigt engagerade sig för barnuppfostran fick hon inga biologiska barn. Hon kom dock år 1891 att överta vårdnaden av sina tre brorsbarn, varav den äldsta vid det skedet studerade vid universitetet och endast tidvis bodde hos henne. 1903 adopterade hon även en sexårig flicka. Hagman gifte sig aldrig.¹³²

Utöver sin tjänst först på Helsingin suomalainen yhteiskoulu och senare på Uusi Yhteiskoulu, fungerade Hagman även som Unionens första ordförande mellan åren 1892 och 1908 samt mellan 1913 och 1920.¹³³ Hon deltog aktivt i debatten inte bara kring samuppfostran utan även kring kvinnlig rösträtt samt i diskussioner om prostitution, och var med om att bilda flera nykterhetsföreningar. Hennes texter var välkända inte bara i Finland utan även i resten av Norden.¹³⁴ 1907 valdes hon som en av de första kvinnorna in i Finlands riksdag för ungfinska partiet, och satt i lantdagen under de följande tio åren. 1928 blev hon som första finländska kvinna förlänad honorär professorstitel för sina insatser som lärare och pedagog.¹³⁵

---

¹²⁸ Hannuksela 2017, 20; Oksanen 1986, 21.

¹²⁹ Wilkama 1938, 260.

¹³⁰ Mäenpää 2017, 15.

¹³¹ se t.ex. Hagman 1901.

¹³² Ollila 2014; Ollila 1998, 94.

¹³³ Hannuksela 2017, 22.

¹³⁴ von Alftan 1965, 37; Weßel 2018, 99.

¹³⁵ Ollila 1998, 15; Ollila 2014.

3 Argument för kvinnors likställning med män

Att argumentera för att kvinnor i ett patriarkalt samhälle skulle få tillgång till samma rättigheter som män är ingen ny tanke. Inte heller är idén om högre utbildning för kvinnor ett fenomen som uppstår på Hagmans tid, även om få av världens kvinnor hade tillgång till universitetsstudier innan andra hälften av 1800-talet.¹³⁶ Karen Offen, som undersökt europeisk feminism från 1700 till 1950 räknar upp ett antal verk eller pamfletter som plägar för kvinnors rättigheter börjades med Marie de Gournays *Égalité des hommes et des femmes* från 1622, där Gournay argumenterar för att kvinnor och män är jämlika eftersom båda är skapade till Guds avbild, och att kvinnor därför ska få tillgång till högre utbildning precis som män.¹³⁷

I och med liberalismens framsteg i Europa och Nordamerika under 1700- och 1800-talen växte sig dock idén om kvinnors rättigheter starkare, och aktivister för kvinnosaken började organisera sig. När Hagman författade sina skrifter under 1880-, 1890- och 1900-talen hade kvinnokampen alltså redan pågått länge, och de centrala frågorna som lyftes fram under hennes tid som aktiv inom kvinnorörelsen var politiska rättigheter (rösträtt, arvsrätt, myndighet) samt rätten till den utbildning som erbjöds männen.¹³⁸ Samtidigt som kvinnorrättskämparna hävdade att kvinnor var förtjänta av samma rättigheter som männen betraktade de ändå inte kvinnor och män som identiska, utan snarast som två sidor av ett mynt som tillsammans kompletterar varandra, en syn vi kommer att lägga märke till även hos Hagman.¹³⁹

3.1 Kvinnan är en människa

Genomgående i Hagmans texter är att kvinnan, liksom mannen, först och främst är människa. Enligt Wilkama stod detta budskap högt på agendan i den tidiga kvinnorörelsen.¹⁴⁰ Hagman skriver i *Om qvinnouppfostran* att män skapat sig en bild av kvinnan som tjänar deras, männens, egna syften, men denna bild motsvarar inte verkligheten, för kvinnan är ingen skör schablon, hon är en människa.¹⁴¹ Författarinnan Adelaide Ehrnrooth framförde liknande tankar under 1870-talet i sina romaner *Dagmar* (1870) samt *Tiden går an och vi med den* (1878), som

---

¹³⁶ Johnson Lewis 2019.

¹³⁷ Offen 2000, xix.

¹³⁸ von Alfthan 1965, 32.

¹³⁹ Scott 1996, 11.

¹⁴⁰ Wilkama 1938, 104.

¹⁴¹ Hagman 1888, 5.

Wilkama kallar för Finlands första tendenslitterära verk.¹⁴² Även Zacharias Topelius anser på 1840-talet att kvinnan inte är till någon nytta för samhället som dekoration, men han menar att hon bör få tillgång till bättre utbildning för att kunna fullfölja sin roll i hemmet, inte för att bli jämställd mannen. Han påpekar flera gånger att han inte vill att könsens olika ställning ska äventyras.¹⁴³ Flickskolelärarinnan W. Tesche argumenterade på 1860-talet att Gud har utrustat kvinnorna med många anlag och förmögenheter, som inte utnyttjas i det dåvarande skolsystemet. En högre utbildning för kvinnor skulle vara såväl till deras eget som till samhällets gagn, menar hon.¹⁴⁴

Hagman menar att kvinnokampen, trots det enorma motstånd den mötte, existerade på grund av att kvinnor till sin natur inte är så som män målar upp dem eller som samhället förväntar sig att de ska vara. Det har alltid funnits kvinnor som inte motsvarat idealet, och det är detta faktum som gett upphov till strävandet att frigöra kvinnan ”från en onaturlig ställning” säger hon.¹⁴⁵ Scott beskriver hur debatten om kön på 1700- och 1800-talen tenderade att innehålla hänvisningar till naturen som den ultimata auktoriteten, särskilt för förespråkare för ojämlikhet mellan könen.¹⁴⁶ Dessa förespråkare menade att kvinnor av naturen är undergivna, känsliga och icke lämpade för fysisk ansträngning eller högre utbildning. Hagman hävdar dock att det är tvärtom, att kvinnan av naturen inte är sådan, och hon genomskådar sina meningsmotståndare i *Yhteiskasvatuksesta* där hon påpekar att om dessa kvinnliga egenskaper är grundade i naturen, varför finns det en sådan oro bland samskolans motståndare för att dessa egenskaper ska förgås?¹⁴⁷ Med andra ord, om dessa könsegenskaper är naturliga, varför skulle man då vara tvungen att lägga ner arbete på att bekräfta dem?

Naturen är ett genomgående argument i samtliga Hagmans texter. Könsidealerna som hon kritiserar är inte naturliga eftersom samhället lägger ner så mycket arbete på att upprätthålla dem. Hon uppfattar ”kvinnan av folket” som mer jämställd och tar ofta upp henne som ett positivt exempel; kvinnan av folket utför fysiskt tunga arbeten, har praktiska kläder och är mindre konstlad på grund av att hon inte blivit uppfostrad till att vara ett bräckligt föremål. Hagman använder alltså ”kvinnan av folket” som bevis för att teorierna om kvinnor som fysiskt

---

¹⁴² Wilkama 1938, 242.

¹⁴³ Wilkama 1938, 68–69.

¹⁴⁴ Wilkama 1938, 159–160.

¹⁴⁵ Hagman 1888, 17–18.

¹⁴⁶ Scott 1996, ix-x.

¹⁴⁷ Hagman 1887, 23-24.

och psykiskt svaga och sköra inte överensstämmer med verkligheten.¹⁴⁸ Hennes bild av dessa kvinnor stämmer överens med det populära samtida nationalromantiska idealet om den enkla men genuina människan av folket. Bondeståndet uppfattades ha det renaste sinnelaget.¹⁴⁹ Idealiseringen av bondeståndet, själva ”folket”, och synen att folket representerar den mest äkta och rena versionen av människan blev allt vanligare under 1800-talet allteftersom nationalromantiska ideal vann mark. Enligt Koski förekom denna idealisering av den vanliga, finska, rena människan speciellt bland fennomanerna.¹⁵⁰

För Hagman är den samtida uppfostran roten till ojämlikheten mellan könen, och fokus bör därmed ligga på att förändra denna uppfostran. I *Bör vi sända våra barn i samskola?* argumenterar hon för en gemensam uppfostran som gör liten eller ingen skillnad på kön, eftersom det leder till att kvinnors rättigheter utökas och deras samhällsställning förbättras.¹⁵¹ Här har hon alltså, till skillnad från sina tidigare skrifter, en klar feministisk agenda: samskola och samuppfostran bör genomföras inte enbart för att kvinnan bättre ska kunna uppfylla sitt kall som maka och mor och kunna bidra till samhället inom sin givna könsroll.¹⁵² I stället bör samuppfostran ske för att *emancipera* kvinnorna.

Som tidigare konstaterat var detta en syn som blev allt vanligare mot slutet av 1800-talet, då förespråkarna för en bättre utbildning för flickor och kvinnor inte längre bara betonade att hennes utbildning skulle göra henne till en bättre maka och mor, utan att utbildningen var ett nödvändigt steg i kvinnoemancipationen.¹⁵³ I Hagmans tidigare texter, t.ex. *Yhteiskasvatuksesta* som skrevs tretton år innan *Bör vi sända våra barn i samskola?* ser vi argumentet att kvinnan behöver en bättre utbildning så att hon ska kunna uppfostra sina söner (döttrarna nämns inte här) till goda medborgare. Hagman går så långt att hon menar att samskolan genom att ge kvinnor en jämlik utbildning uppfyller ”qvinnans bestämmelse som maka och moder.”, medan hon tretton år senare menar att kvinnor bör utbildas för deras egen skull.¹⁵⁴

---

¹⁴⁸ Hagman 1888, 33-34.

¹⁴⁹ Koski 2011, 161.

¹⁵⁰ Koski 2011, 161.

¹⁵¹ Hagman 1900, 4.

¹⁵² Wilkama 1938, 126, 135.

¹⁵³ Wilkama 1938, 218.

¹⁵⁴ Hagman 1887, 18-19.

3.2 Uppfostran och hälsa

I debatten kring samskolan menade motståndarna att flickor och pojkar är så pass olika att de omöjligt kan undervisas under samma tak. De påstods att flickornas hälsa inte skulle klara av dessa påfrestningar, och att de inte skulle kunna hålla jämna steg med pojkarna utan att deras hälsa skulle ta skada. Hagman ägnar flera kapitel i *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* (1897) åt detta ämne. Med hjälp av statistik från Helsingin suomalainen yhteiskoulu, den samskola hon var föreståndare i, jämför hon flickors och pojkars frånvarotimmar samt deras vitsord. Hon påpekar att detta förvisso inte är ett stort underlag då skolan endast existerat i tio år, men att det är en bra början.¹⁵⁵ Hennes mål med framförandet av den insamlade statistiken är att visa på att flickorna kan hålla jämna steg med pojkarna utan att deras hälsa tar skada. Hon konstaterar att även om flickorna ibland tenderar att ha ett högre antal frånvarotimmar på grund av att de förväntas hjälpa till hemma mer, så drabbas de ungefär lika mycket av fysiska sjukdomar (till exempel lungdot och influensa) som pojkarna.¹⁵⁶

Hagman argumenterar vidare, precis som Mary Wollstonecraft i *Till försvar för kvinnans rättigheter* att det är omöjligt att avgöra om kvinnors intelligens verkligen är mindre än mäns, då uppfostran för de båda könen är så olika. Endast om de får en jämlik uppfostran och utbildning kan man börja jämföra intelligensen.¹⁵⁷

Fysisk fostran för flickor var något som Hagman argumenterade flitigt för i sina texter om uppfostran och kön. Det faktum att medel- och överklassflickor hade få möjligheter till utelek och motion ledde till att deras hälsa var svagare än deras bröders hälsa, och detta var inte alls något naturligt utan orsakat av samhället.¹⁵⁸ Redan upplysningsfilosoferna John Locke och Jean-Jacque Rousseau betonade vikten av fysisk aktivitet för människan, även om Rousseau ansåg att detta främst gällde för män och att kvinnor ej borde springa.¹⁵⁹ Vikten av fysisk fostran stod också på agendan bland reformvänliga pedagoger i slutet av 1800-talet, då motion började bli en del av den borgerliga identiteten; det var viktigt för civiliserade män(niskor) att spåka och kontrollera kroppen.¹⁶⁰ På Cygnaeus lärarseminarium i Jyväskylä som Hagman studerade

---

¹⁵⁵ Hagman 1897, 55.

¹⁵⁶ Hagman 1897, 69.

¹⁵⁷ Hagman 1887, 25.

¹⁵⁸ se t.ex. Hagman 1888, 45.

¹⁵⁹ Tähtinen 2011, 193; Hagman 1888, 31.

¹⁶⁰ Tähtinen 2011, 193.

vid betonades också vikten av gymnastik och fysisk fostran i skolundervisningen, och studenterna lärde sig hur viktigt motion och en god fysisk hälsa är för det allmänna välbefinnandet.¹⁶¹

Då läkarvetenskapen gjorde framsteg började man inse att sjukdomar inte var ofrånkomliga, och man förstod att man med hjälp av rätt sorts kost och motion kunde hålla sig frisk. Tähtinen berättar hur socialhygieniska idéer fick fotfäste bland finländska intellektuella mot slutet av 1800-talet: man ansåg att det finska folket bör vara frisk till kropp och själ, att alla bör få upplysning om hur man uppnår detta, och att de som fortfarande efter detta är sjuka helst inte bör föröka sig för om de gör det hålls folkstammen ej frisk.¹⁶² Socialdarwinistiska idéer såsom dessa hittas ändå inte hos Hagman även om hon poängterar vikten av fysisk fostran. För henne handlar fysisk fostran om hälsa, medan till exempel eugeniska feminister argumenterade för att kvinnor skulle motionera på grund av att det ansågs främja reproduktionsförmågan.¹⁶³ Visserligen är reproduktion en del av hälsan, men Hagman varken nämner eller anspelar på det i sina texter.

Bland de som förespråkade gymnastik som en del av skolundervisningen för såväl flickor som pojkar fanns den brittiska filosofen Herbert Spencer, som lästes flitigt bland pedagoger och intellektuella i Norden efter att hans verk *On Education* (1861) översattes till svenska 1883.¹⁶⁴ I detta verk menar han att fysisk fostran och motion är nödvändigt för alla oavsett kön. Han gör exakt samma observationer som Hagman senare tar upp i *Om kvinnouppfostran* om skillnaden mellan flick- och pojkskolors möjligheter till utomhuslek under rasterna; medan pojkskolornas skolgårdar har gymnastikredskap och erbjuder goda möjligheter för motion och utomhuslek, är flickskolornas skolgårdar inte designade för att flickorna ska göra något annat än att promenera.¹⁶⁵ Eftersom Spencers pedagogik lärdes ut till eleverna vid Jyväskylä folkskollärarseminarium var Hagman troligen bekant med hans tankegångar.¹⁶⁶

Vidare diskuterades elevernas fysiska hälsa redan på 1860-talet i liberalt sinnade tidningar såsom *Åbo Underrättelser*. Zacharias Topelius hörde till de som propagerade för att gymnastik

---

¹⁶¹ Rantala 2011, 275.

¹⁶² Tähtinen 2011, 191–192.

¹⁶³ Weßel 2018, 180–181.

¹⁶⁴ Key 1996 (1900), 14, 210.

¹⁶⁵ Spencer 1939, 135–136; Hagman 1888, 53.

¹⁶⁶ Halila 1963, 37.

skulle vara obligatoriskt även i flickskolor, och 1862 menade han i sin egen tidning *Helsingfors Dagblad* att samtida idéer om kvinnors uppfostran är förlegade, att fysisk fostran är viktigt för alla oavsett kön och att det därför bör vara en del av läroplanen även i flickskolor.¹⁶⁷ Ett antal kvinnogymnastikförbund grundades i Finland under 1870-talet, och ett av förbundens mål var att uppfostra kvinnorna till självständiga medborgare.¹⁶⁸

Bristen på fysisk aktivitet är inte det enda som påverkar flickors och kvinnors hälsa negativt, enligt Hagman. I *Om kvinnouppfostran* kritiserar hon medel- och överklassflickornas kläder. När det kommer till pojkarnas kläder är det bekvämlighet och rörlighet som styr, medan flickornas kläder är skörare, försvårar rörelse, och är tillverkade av svagare tyg som lättare rivs sönder. Flickornas kläder håller heller inte värme lika bra, menar Hagman, för flickan uppfattas som en blivande prydnad, det viktiga är hur hennes kläder ser ut, inte av hur bra kvalité de är. Barnets behov av varma, slitstarka kläder som inte hindrar rörelse underordnas kvinnodealet, ”hälsans, nyttans och bekvämlighetens fordringar hafva fått vika för det näpna och prydliga.”¹⁶⁹

De rådande skönhetsidealen strider mot hälsans och naturens lagar, säger Hagman, och hon menar att det viktigaste för såväl flickor som pojkar när det kommer till klädsel bör vara ett slitstarkt tyg, värme samt bekvämlighet. Herbert Spencer är inne på samma spår; han kritiserar starkt kläder för både flickor och pojkar som lätt smutsas ner eller går sönder och därmed hindrar fysisk aktivitet.¹⁷⁰ Läkaren Karolina Widerström skrev 1893 texten *Om den kvinnliga klädedräkten, betraktad ur hälsans synpunkt*, där även hon kritiserar hur kvinnokläder förhindrar rörelse och rentav gör det svårt att andas, vilket påverkar hälsan negativt.¹⁷¹

Vi hittar också läroverksassistenten Schultz som redan vid Finlands första allmänna skollärarkonferens 1860 påpekar samma saker. Redan då diskuterades flickornas svagare hälsa och Schultz menar att flickor bör kläs i varma, hållbara kläder, inte korta, tunna och moderiktiga, för att inte bli sjuka.¹⁷² De eugeniska feministerna kritiserade likt Hagman korsetten, precis som hon konstaterar de att plagget kan forma kroppen fel. Likt Hagman talar de för praktiska kläder, men orsakerna skiljer sig något: Hagman talar om hälsa i allmänhet och

---

¹⁶⁷ Wilkama 1938, 142–143.

¹⁶⁸ Tähtinen 2011, 194.

¹⁶⁹ Hagman 1888, 22–24.

¹⁷⁰ Spencer 1911, 134–135.

¹⁷¹ Weßel 2018, 189; Widerström 1893.

¹⁷² Wilkama 1938, 120.

kritiserar det faktum att kvinnokläder förhindrar rörelse, medan de eugeniska feministerna menar att kvinnokläder försämrar reproduktionsförmågan.¹⁷³

Hagman menar att uppfostringsmetoderna ovan, brist på motion och trånga, sköra, inte tillräckligt varma kläder, skapar fysiskt svaga kvinnor. Ifall pojkarna underkastades en likadan uppfostran som flickorna skulle de lida av lika dålig hälsa, säger hon.¹⁷⁴ Återigen jämför hon privilegierade kvinnor med arbetarklassens, folkets kvinnor, och menar att de senare är friare, hälsosammare och lyckligare samt har lättare att föda barn. Kvinnan av folket står därmed enligt Hagman närmare den naturliga kvinnan, då hon inte i samma omfattning tvingats avstå från fysisk aktivitet och inte heller har kläder som begränsar rörligheten på samma sätt.¹⁷⁵

3.3 Komplementarism

Hagman hävdar att inget gott kommer av att flickor och pojkar uppfostras skilt från varandra och på olika sätt, vare sig det gäller i hemmet eller i skolan.¹⁷⁶ Kvinnor och män kompletterar varandra, och det vore att gå emot naturen att skilja dem åt. I *Yhteiskasvatuksesta* argumenterar Hagman att eftersom kvinnor och män befinner sig på samma planet och därför naturligt lever tillsammans, vore olika regler eller möjligheter för olika kön mot naturen. Hon refererar till en undersökning av samskolorna i USA, och citerar en namnlös lärare i Pennsylvania som menar att det vore att försöka förändra naturens ordning att uppfostra gossar och flickor skilt.¹⁷⁷ Även K. T. Broberg, rektor för Nya svenska läroverket, argumenterade för samskola genom att ta upp situationer där könen redan står sida vid sida och jobbar tillsammans, nämligen jordbruket och hemmet. Han anser därmed att det är naturligt för kvinnor och män att även studera tillsammans.¹⁷⁸

Ett av Hagmans mest kända argument för samuppfostran förekommer i *Bör vi sända våra barn i samskola?* där hon jämför könen vid olika trädslag. ”[I]cke blir björken en gran, därför att den växer upp bredvid granen, men skogen, i hvilken de stå bredvid varandra, blir vackrare...”¹⁷⁹ Gång på gång försäkrar hon läsaren om att samskola och samuppfostran inte kommer att utplåna

---

¹⁷³ Weßel 2018, 180-181.

¹⁷⁴ Hagman 1887, 28.

¹⁷⁵ Hagman 1888, 33-34.

¹⁷⁶ Hagman 1887, 6.

¹⁷⁷ Hagman 1887, 22.

¹⁷⁸ Wilkama 1938, 329-331.

¹⁷⁹ Hagman 1900, 15.

könsskillnader. Samskolans förespråkare vill enligt Hagman inte förbjuda könsskillnader, för de vet att det finns fysiska och psykiska skillnader mellan könen. Hon jämför samskolan med att äta vid samma bord; vissa äter mer och andra mindre men maten är den samma.¹⁸⁰ Exakt detta argument framfördes av Felix Heikel i *Helsingfors dagblad* 1883, då diskussionen om samskolans vara eller icke vara gick som hetast bland svenskspråkiga intellektuella. Kvinnor och män äter redan likadan mat, så likadan andlig kost (utbildning) kommer inte att förstöra könets särdrag, utan samuppföstran kommer endast att leda till att de kommer bättre överens med varandra.¹⁸¹

Hagman ansåg inte att kvinnor och män var helt och hållet lika, och hon menar att kvinnor inte bör bli som män. I stället bör de bidra till samhället med sitt unika perspektiv.¹⁸² Den rikssvenska författaren och aktivisten Ellen Key betonar i *Barnets århundrade* vikten av att samskolan ska bli en ny sorts skola, inte en pojkskola dit även flickor tas in, och att samskolan bör se till att könen får behålla sina "egna säregna anlag."¹⁸³ Cygnaeus är inne på samma spår, kvinnors bildning bör höjas till mäns nivå, men dock så att kvinnors säregenhet och anständighet skulle bevaras.¹⁸⁴ Weßel skriver att målet för de allra flesta nordiska feminister under denna tid var att göra kvinnan jämlik mannen inom det dåtida systemet av könssegregering. Vanligt förekommande var idén om att könen ska komplettera varandra, inte tävla med eller ersätta varandra.¹⁸⁵

Även Adelaide Ehrnrooth framförde mot slutet av 1800-talet samma syn: kvinnor och män är olika och bör komplettera varandra, tillsammans bilda en harmonisk enhet.¹⁸⁶ Fredrika Runeberg visar liknande tankegångar redan 1834, då hon i *Helsingfors morgonblad* skriver att kvinnor och män behöver varandra, kompletterar varandra, och bör dela med sig av sina kunskaper och färdigheter till det andra könet. Hon menar även att männen bör dela med sig av den utbildning och vetenskap de tillskansat sig.¹⁸⁷

---

¹⁸⁰ Hagman 1897, 18-19.

¹⁸¹ Wilkama 1938, 323.

¹⁸² Hagman 1897, 19, 41.

¹⁸³ Key 1996 (1990), 165, 186.

¹⁸⁴ Wilkama 1938, 267.

¹⁸⁵ Weßel 2018, 115.

¹⁸⁶ Hannuksela 2017, 36.

¹⁸⁷ Runeberg 1834, 3.

Som tidigare konstaterat var denna komplementarism en vanlig uppfattning bland de tidiga kvinnorrättskämparna. Enligt Scott existerade i den västerländska kulturen en syn på att kvinnor och män representerade varsin halva av mänskligheten. De var båda skapade av Gud, kompletterade varandra, och tillsammans blev de fulländade.¹⁸⁸ Denna manligt-kvinnligt dualism har länge varit allmän i västerländsk kultur och har sina rötter i antiken. I denna dualistiska syn representerar kvinnor och män varsin, klart avskild och olik del av människan. Tillsammans blev de hela, utan varandra är de ofullständiga, ensamma och olyckliga.¹⁸⁹

Hagman menar i såväl *Yhteiskasvatuksesta*, *Uppfostran till kärlek* samt *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* att samskola och samuppfostran leder till att flickor och pojkar börjar hysa aktning och respekt för varandra, och dessutom har de gott inflytande på varandra. Flickorna lär pojkarna att vara snällare, och pojkarna lär flickorna självsäkerhet. I *Yhteiskasvatuksesta* citerar Hagman en rapport från Arkansas där det påstås att just detta ovan främjar sedlighet, ökar elevernas kunskaper, och leder till sann kvinnlighet och sann manlighet. Vad sann kvinnlighet och manlighet innebär i detta sammanhang specificerar hon ej.¹⁹⁰

Scott beskriver hur 1800-talets feminister såsom Hagman kämpade för att omkullkasta lagar som gjorde skillnad på kön, samt eliminera ett system där män har fler rättigheter och endast män ses som aktiva medborgare. Samtidigt argumenterade de för detta i egenskap av kvinnor i en värld där kvinnan uppfattades som mannens motsats, och enligt Scott accepterade de oftast denna könsindelning. Hon skriver:

”Feminists argued in the same breath for the irrelevance and the relevance of their sex, for the identity of all individuals and the difference of women. They refused to be women in the terms their society directed, and at the same time they spoke in the name of those women.”¹⁹¹

Just så argumenterar även Hagman, å ena sidan beskriver hon hur kvinnan precis som mannen är en individ och talar för att alla ska få studera det just de är lämpade för.¹⁹² Å andra sidan

---

¹⁸⁸ Scott 1998, 75.

¹⁸⁹ Häggman 1994, 102; Klonkowska 2014, 118-120, 123.

¹⁹⁰ Hagman 1887, 23.

¹⁹¹ Scott 1996, 3, 11.

¹⁹² Hagman 1887, 7; Hagman 1888, 18.

lyfter hon ofta fram olikheter mellan könen som hon anser existerar, och upprepar dessutom gång på gång att samskolans förespråkare inte vill utplåna några könsskillnader.¹⁹³

Samtidigt som hon menar att könsroller är påhittade påstår hon i *Uppfostran till kärlek* att män naturligt kan vara mer grymma och själviska än kvinnor, och att kvinnor som “bibehållit sitt grundväsen” är mer kärleksfulla och mindre våldsamma.¹⁹⁴ Detta går i linje med många tidiga kvinnoaktivisters syn; de påstod inte att kvinnor och män var fullständigt lika vare sig fysiskt eller psykiskt, men menade att kvinnors kunskaper bör värderas högre, samt att kvinnor bör få samma möjligheter som männen att utbilda sig.¹⁹⁵

---

¹⁹³ Hagman 1897, 19; Hagman 1900b, 88.

¹⁹⁴ Hagman 1901, 8.

¹⁹⁵ Katainen 2011, 133.

4 Sedligheten och dess ansvariga

“[det nuvarande] samhället bevarar sin sedlighet genom att isolera de bildade kvinnorna [från högre utbildning]”¹⁹⁶

skriver Hagman i *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta*, och menar att detta är fel. Ett genomgående tema i hennes skrifter är det faktum att samhället har olika moralkoder för de båda könen, att männen kommer undan med beteende som kvinnor aldrig skulle tillåtas, och att detta bör förändras.¹⁹⁷

Ollila skriver om hur kvinnorna i 1800-talets Finland avkrävdes en absolut moral medan männen tilläts en relativ. Den absoluta moralen, som förväntades av kvinnor, krävde avhållsamhet fram till äktenskapet samt förbjöd otrohet, medan den relativa moralen, som förväntades av män, i vissa fall godkände utomäktenskapliga förhållanden och inte uppfattade en mans otro mot sin hustru som lika allvarlig som en hustru som bedrar sin man. När frågan om olika moralkodex för könen nådde Finland mot slutet av 1800-talet, var det just dubbelmoralen kring sexualitet som stod i fokus i debatten.¹⁹⁸

Hagman ville att även männen skulle underkastas den moral som kvinnorna förväntades anpassa sig efter, eftersom det skulle leda till ett sedligare samhälle.¹⁹⁹ Redan i *Om qvinnouppfostran* 1888 skriver hon att flickor döms enligt en hårdare moral än pojkar, och att detta är fel. Hon konstaterar också 1897 i *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* att hennes samskola inte accepterar olika moral för olika kön.²⁰⁰

Problematiken kring det faktum att det existerade olika moralkodex för kvinnor och män var något de tidiga västerländska kvinnoaktivisterna ofta adresserade, och de krävde, liksom Hagman, att män skulle dömas enligt samma måttstock som kvinnor. Kristliga kvinnoorganisationer såsom KFUK (Kristliga Föreningen av Unga Kvinnor) samt

---

¹⁹⁶ Hagman 1897, 172, “Yhteiskunta pidetään siveellisesti puhtaana sivistyneiden naisten isoleerauksen kautta.”

¹⁹⁷ se t.ex. Hagman 1901, 56.

¹⁹⁸ Ollila 1998, 171.

¹⁹⁹ Hagman 1901, 16, 18.

²⁰⁰ Hagman 1888, 14; Hagman 1897, 203.

nykterhetsrörelsen var inne på samma linje. Även Finsk kvinnoförening som grundades 1884 fördömde dubbelmoralen.²⁰¹ För att förbättra samhället föreslog såväl de kristna organisationerna som kvinnorörelsen att fler kvinnor borde få möjlighet att påverka samhället och verka som beslutfattare, då de representerade en högre moral och hade bättre, sedligare värderingar enligt ovannämnda organisationer.²⁰² Markkola kallar detta för en *moralreform*; innan 1880-talet talade man knappt om sedlighet, om förhållandet mellan könen, eller om sexualitet i offentligheten. Men på 1880-talet ändrade detta då den reglerade prostitutionen blev föremål för debatt och de olika moralkoderna lyftes upp och kritiserades.²⁰³ Man påtalade det faktum att samhället endast fördömde de prostituerade kvinnorna och inte männen som gick till dem, och krävde att även männen skulle dömas enligt samma stränga måttstock som kvinnorna.²⁰⁴

Här är det också på sin plats att förklara vad begreppet sedlighet (på finska *siveellisyys*) innebar vid sekelskiftet 1800–1900. Begreppet kom senare att kopplas enbart till sexualmoral, men under den tidsperiod som Hagman författade sina skrifter om uppfostran uppfattades begreppet ofta som bredare. Saarikangas skriver att fennomanerna, en grupp som vi tidigare konstaterat Hagman var en del av, på 1800-talet strävade efter att höja folkets sedlighet, som inte bara omfattade sexualliv utan även goda seder och anständighet. En sedlig människa skötte om sig själv och sin familj, och inte sällan uppfattades sedlighet vara en egenskap som främst återfanns hos kvinnor.²⁰⁵ Dessa idéer kommer vi att se återspegla sig även hos Hagman.

När vanliga människor i upplysningens spår övergick från att vara passiva undersåtar till aktiva medborgare som var med och skapade samhället i stället för att endast vara underkastade det, förändrades även könsrollerna. Den offentliga sfären tillhörde fortsättningsvis männen, men kvinnorna blev vad Weßel kallar för mödramedborgare (*mother citizens*).²⁰⁶ 1800-talet var en tidsperiod då prisandet av moderskap, av hustrur som erbjöd mannen ett kärleksfullt andrum i hemmet, samt av modern som uppfostrade barnen till sedliga, nationalistiska medborgare, blev allt vanligare.²⁰⁷ Kvinnan var inte längre en sämre version av mannen, hon var unik, och de

---

²⁰¹ Ollila 1998, 171, Markkola 2002, 178.

²⁰² Ollila 1998, 171, Markkola 2002, 178.

²⁰³ Markkola 2002, 165-166.

²⁰⁴ Markkola 2002, 170-171, 173.

²⁰⁵ Saarikangas 2004, 456.

²⁰⁶ Weßel 2018, 77.

²⁰⁷ Häggman 1994, 15.

egenskaper som tillskrevs henne, såsom godhet och osjälviskhet, började upphöjas.²⁰⁸ Häggman menar att framväxten av detta nya kvinnoideal och hemmet som samhällets hjärta delvis uppstod som en motkraft till nya, liberala individualistiska ideal såsom kvinnoemancipationsrörelsen. Ju mer patriarkens makt hotades, desto starkare växte sig idealet om en perfekt, harmonisk, hierarkisk kärnfamiljsenhet med fadern som det rationella överhuvudet, familjens hjärna, och modern som ansvarig för moralen, familjens hjärta.²⁰⁹ Å andra sidan använde medlemmar av kvinnorörelsen, inklusive Hagman, sig av dessa argument om kvinnan som familjens hjärta och härskare över hemmet, för att öka sitt inflytande i samhället.²¹⁰

4.1 Förändra världen med kvinnokraft

I förra kapitlet konstaterade vi att Hagman, liksom den tidiga kvinnorörelsens aktivister generellt, inte menade att kvinnor var lika män, utan snarast menade att kvinnor kunde bidra med ett annat, unikt perspektiv och därför måste tas i beaktande. I *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* kritiserar hon den uppfostran välbärgade pojkar får, som enligt henne grundar sig på hård disciplin och ett "öga för öga" synsätt. De unga männens uppfostran bör ledas i en annan, bättre riktning och den felaktiga uppfattningen om människans lynne som färgar pojkskolorna bör avlägsnas.²¹¹ Med felaktig uppfattning om människans lynne menar hon alltså den rådande uppfattningen att pojkar och män skulle behöva behård disciplin för att som vuxna bli dugliga medborgare. Många av samskolans motståndare var enligt Hagman av den åsikten, och hon menar att det är på grund av att de minns sin egen tid i pojkskolan, och stämningen som rådde där då. Men samskolan är inte som pojkskolan.²¹² "Vår tids bildning" skriver hon fyra år senare syftandes på den bildning pojkskolans elever fick, leder till egoism, själviskhet, förtryck och mord, och det skulle inte göra något om den förgicks.²¹³ Denna bildning bör i stället ersättas av uppfostran till kärlek och omtanke för medmänniskan.²¹⁴ Likt Hegel centrerar

---

²⁰⁸ Häggman 1994, 146–147.

²⁰⁹ Häggman 1994, 18.

²¹⁰ Weßel 2018, 100-101.

²¹¹ Hagman 1897, 197–198.

²¹² Hagman 1897, 171.

²¹³ Hagman 1901, 10, 13.

²¹⁴ Hagman 1900b, 88; Hagman 1901, 18.

hon moderskärleken som den viktigaste byggstenen för ett bra samhälle, även om hon till skillnad från honom inte begränsar moderskärleken till något som endast finns i hemmet.²¹⁵

Vid 1800-talets slut hade Europa lagt stora delar av resten av världen under sig, och denna kolonialism rättfärdigades ofta dels med den starkes rätt, den som har bättre vapen har rätt att utplåna den andra, dels med argumentet att de erövrade folken behövde civiliseras.²¹⁶ I *Uppfostran till kärlek* inleder Hagman med att kritisera den dåvarande världens ordning. Våldet och den starkes rätt härskar i världen, krig startas, länder erövrar, människor dödas, och allt detta är orsakat av männen.²¹⁷ Kristna uppfostringsguider från slutet av 1800-talet förde precis som Hagman själv fram att världen blivit självisk, att den rådande egoismen lett till krig, konflikter och hat. Men till skillnad från henne skyllde de inte på den manliga könsrollen, utan på sekulariseringen.²¹⁸

Hagman vänder sig starkt emot imperialismen och menar att patriotism och ”raskärlek” snarast borde kallas för ”nationalsjälviskhet”, och att dessa ideal, skapade av männen, är fiender till mänskligheten. Till skillnad från vad den stigande nationalismen förespråkade, menade Hagman att alla folk är lika värda.²¹⁹ Liknande åsikter fördes fram av Hagemans partifränder, de kulturliberala ungfinnarna, som trots att de ville lyfta fram finsk kultur och utbilda finskspråkiga barn, även menade att den finska kulturen bör öppna sig för Europa och ta influenser från kontinenten.²²⁰

Uno Cygnaeus var även i universalistisk anda av den åsikten att människan först och främst är människa, inte landsmedborgare i ett visst land.²²¹ I övrigt stod de tidiga feministiska rörelserna i Europa enligt Evans ofta nära borgerliga nationalistiska ideal om nationalstaten, speciellt före år 1900.²²² Här ser vi då att Hagman framstår som ett undantag då hon går i Cygnaeus snarare än i de borgerliga feministernas fotspår, och tidigt förespråkar icke-våld. Pacifismen, som senare blev en viktig del av kvinnokampen, blev inte ett centralt drag av europeisk feminism förrän vid utbrottet av första världskriget, alltså mer än ett decennium efter att Hagman

---

²¹⁵ Kakko 2005, 130.

²¹⁶ Gilmartin 2009, 115-117.

²¹⁷ Hagman 1901, 5-6.

²¹⁸ Kakko 2005, 71-72.

²¹⁹ Hagman 1901, 19.

²²⁰ Oksanen 1986, 21.

²²¹ Jalava 2011, 92.

²²² Evans 1987, 150.

författade sina sista skrifter om samuppfostran. Dock ordnade feminister kring sekelskiftet flera världsomspännande demonstrationer för fred, den första år 1899.²²³ Konsensus existerade alltså inte, och Unionen beslöt 1899 under Hagmans ordförandeskap att föreningen på grund av det politiska läget i Finland (förryskningen) inte som förening kunde stödja fredssaken, men att enskilda medlemmar var fria att göra det på egen hand.²²⁴

Hagman skriver att radikal samhällsomvälvning måste ske eftersom det dåvarande våldsförhållande systemet inte får fortgå. I *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* skriver hon att kvinnor ska stå för förändring, de ska föra hjärta och kärlek till ställen såsom politiken, som har tillräckligt med hjärna men saknar hjärta.²²⁵ Även John Stuart Mill ansåg i sann utilitaristisk stil att det viktigaste är att barn uppfostras till att ta hänsyn till sin nästa, och att människan alltid måste ta i beaktande andras behov samt det allmänna bästa. Han säger däremot inte att denna uppfostran är kvinnans plikt, till skillnad från Hagman.²²⁶

Att kvinnor ansågs vara fredligare än männen var ingen originell syn vid sekelskiftet, tvärtom var det en vanlig uppfattning. Vidare ansågs krig tidvis vara själviskt, en handling som främst utgick från ens egna intressen, medan moderskapet uppfattades som det mest osjälviska, då kvinnan i och med det uppoffrar sig själv för familjens bästa.²²⁷ Scott berättar om den franska feministen Jeanne Deroin som kämpade för att kvinnor skulle få delta i det politiska livet och under mitten av 1800-talet förkunnade att kvinnlig expertis behövs för att få ordning på det dåvarande politiska kaoset, som var orsakat av män. Kvinnor stod enligt henne för fred, kärlek och omvårdnad, medan män var själviska och grymma.²²⁸ Adelaide Ehrnrooth var av samma åsikt, kvinnor var förståndiga, männen omogna, och det var kvinnans plikt att motarbeta negativa tendenser såsom våld och egoism hos männen.²²⁹

Hagman anser det rentav vara bra att kvinnor genom historien inte fått många möjligheter att påverka politiken, för nu har de rent samvete till skillnad från männen. Hon kan dock inte förstå, skriver hon, hur kvinnor som "lidit dödsångestens kval" när de fött barn, kan skicka dessa barn till fronten för att döda eller dödas. Hon förundras också över att kvinnor som grupp inte försökt

---

²²³ Evans 1987, 122-126

²²⁴ Hannuksela 2017, 58.

²²⁵ Hagman 1897, 37

²²⁶ Tähtinen 2011, 187.

²²⁷ Hannuksela 2017, 60.

²²⁸ Scott 1996, 77.

²²⁹ Hannuksela 2017, 60.

”leda släktena in på kärlekens väg” tidigare.²³⁰ Hon uttalar besvikelse över att kvinnorna inte har gjort detta. Hon bannar även kvinnorna inklusive sig själv för att inte ha uppfostrat sina söner till nykterister, för om “vi” hade gjort det hade Finland nu i nödens stund, den första förryskningsperioden pågick för fullt, ägt ett friskare folk.²³¹ Ansvar för folkets väl och ve låg på kvinnorna, inte på männen, en syn vi kommer att granska närmare i följande underkapitel. Hagman anser att det är män som genom dryckenskap och allmän osedlighet skadar samhället, och hon var inte ensam om det. Nykterhetsrörelsen, som dominerades av kvinnor, och kvinnorörelsen var starkt sammankopplade i Finland. Dryckenskap ansågs under denna tidsperiod främst vara ett manligt problem.²³²

Hagman använde sig också likt många andra kvinnoaktivister av religionen för att framföra sina argument. Hon var djupt religiös under hela sitt liv och stödde sig på en liberal version av kristendomen som fokuserar på kärlek och fred. Hennes främsta argument är att kristendomen förespråkar precis det hon själv förespråkar; en fredlig, jämlik värld.²³³ I *Hvartill skola kvinnorna utbildas* talar hon om “härarnas Gud”, en gud från hustavlans hierarkiska tidevarv som stödjer våld, ojämlikhet och orättvisor, och önskar att den skulle förvandlas till “kvinnornas Gud”, som beskrivs som fredens Gud, i stället. Hon skriver

“Den nya Christ, som bebådar sin ankomst skall ej blifva för mänskorna allenast en broder utan också en syster.”²³⁴

Leo Tolstoj, som fungerade som förebild för intellektuella i de ungfinska kretsar Hagman umgicks i, presenterar liknande idéer: ursprungligen handlar kristendomen om kärlek, fred och jämlikhet. De liberala kristna ansåg att kyrkan har glömt dessa värderingar och använt religion som ursäkt för våld, och kristna bör enligt Tolstoj återvända till den ”ursprungliga”, fredliga kristna tron.²³⁵ Den kristna läran, säger Hagman, handlar inte om våld eller hämnd, utan om kärlek. En kristendom som förespråkar våld är okristlig och går direkt emot vad Jesus predikade.²³⁶ Denna version av kristendomen blev enligt Tähtinen även allt vanligare kring

---

²³⁰ Hagman 1901, 17.

²³¹ Hagman 1901, 60.

²³² von Alfthan 1965, 164.

²³³ Hagman 1901, 38.

²³⁴ Hagman 1900b, 87–88.

²³⁵ Mäenpää 2017, 44, 89.

²³⁶ Hagman 1901, 32, 38.

sekelskiftet 1800–1900 i Europa. Man gick från en gammallutheransk sträng tro till en mer barnvänlig version av lutheranismen som betonade Guds kärlek.²³⁷

Hänninen menar att kristendomens syn på att alla var lika inför Gud, skapade till hans avbild, var en grundläggande värdering i de kristna delarna av Europa och bidrog till att idéer om kvinnoemancipation kunde slå rot i dessa trakter.²³⁸

4.2 De borgerliga kvinnorna som ansvariga för sedligheten

“Finlands kvinnor! På eder hvilar modersansvaret för *edert* folk”

uppmannar Hagman 1901.²³⁹ Fjorton år tidigare argumenterar hon också att kvinnor bör uppfostra sina söner till goda medborgare, och sina döttrar till nyttiga och lyckliga medlemmar av samhället.²⁴⁰ Likt Pestalozzi menar hon att uppfostran är kvinnans uppgift.²⁴¹ Att män skulle delta i uppfostran är något som hon överhuvudtaget inte överväger. Detta kan bero på den oerhörda vikt det dåvarande samhället lade på modern; ingen kunde ersätta en kvinnlig förälder när det kom till själslig uppfostran. Änkemän förväntades gifta om sig så fort som möjligt eftersom varken han, andra familjemedlemmar eller eventuella tjänare kunde ersätta modern.²⁴²

En annan anledning till att hon inte bjuder in män i arbetet för att skapa en ny, kärleksfull värld kan vara att hon anser att män som grupp orsakat allt som är fel i världen. Hennes uppfattning avspeglar den dåvarande starkt rådande synpunkten att det var kvinnorna som skulle vara ansvariga för samhällets moral eftersom de av naturen var sedligare än män. Ellen Key menade att kvinnor ensamma bör ansvara för barnuppfostran eftersom de är kulturellt och moraliskt överlägsna män.²⁴³

Som vi redan konstaterat var de moraliska kraven på kvinnor betydligt mer rigida än de moraliska kraven på männen. I och med nationalismens framväxt i Europa inklusive Finland

---

²³⁷ Tähtinen 2011, 215.

²³⁸ Hänninen 1956, 64.

²³⁹ Hagman 1901, 27.

²⁴⁰ Hagman 1887, 18.

²⁴¹ Kakko 2005, 130

²⁴² Häggman 1994, 110.

²⁴³ Weßel 2018, 79.

började man alltmer betona vad man ansåg var kvinnans livsuppgift: att uppfostra sina barn till moraliska, patriotiska medborgare.²⁴⁴ Detta var hennes sätt att tjäna nationalstaten, och enligt Scott vilade en nations moral ofta på kvinnornas axlar, det var de som hade ansvar för att såväl de själva som männen betedde sig, och de hade betydligt färre friheter eftersom deras sedlighet ansågs vara viktigare att upprätthålla. Familjen, nationalstatens minsta enhet, liknades vid ett tempel som kvinnor osjälviskt skulle uppoffra sig för.²⁴⁵ Som Snellman uttryckte det i tidningen *Suometar* 1851, var familjen samhällets sedliga grund.²⁴⁶

Weßel lyfter fram hur ett liknande tankesätt existerade även bland feminister som förespråkade eugenik, bland dem Ellen Key. Kvinnors främsta uppgift var enligt dessa aktivister att vara mödrar för nationen, och som hemmets och familjens vårdare blev de ansvariga för nationens moral.²⁴⁷ Nationens överlevnad stod på spel ifall kvinnor i stället för att erbjuda männen ett harmoniskt hem började lönearbete utanför hemmet, för det ledde till att männen söp, låg runt och vägrade arbeta. En sedlig kvinna kunde rädda och civilisera en nation, medan en dålig kvinna kunde förstöra den.²⁴⁸

Enligt Minna Hagner i *Suffragetten sisaret* omfamnade Unionens medlemmar inklusive Hagman idén om kvinnor som ansvariga för sedligheten, och ansåg sig ha uppgiften att uppfostra kvinnor till dugliga samhällsmedborgare som en del i nationalstatens byggprocess.²⁴⁹ Denna uppfostran skulle ske med hjälp av upplysning och bildning, och Unionen startade i Hagmans ledning ett flertal projekt som gick ut på att upplysa landets kvinnor, särskilt arbetarklassen, om hur man uppfostrar barn samt förebygger sjukdomar.²⁵⁰ Folkbildningsarbetet, som allt fler människor ur borgarklassen sysslade med under 1800-talet, menade att upplysning kunde bota såväl fattigdom som sjukdomar. Hemmets andliga tillstånd ansågs, om det var dåligt, vara roten till problemen, och om det var gott, lösningen till dem.²⁵¹

Dessutom fungerade Hagman under denna tid som ordförande för Marthaförbundet, vars huvuduppgift var att sprida kunskap om hushållsskötsel, sjukvård och barnuppfostran till

---

²⁴⁴ Hannuksela 2017, 34.

²⁴⁵ Scott 1996, 68.

²⁴⁶ Häggman 1994, 181.

²⁴⁷ Weßel 2018, 3, 18, 34.

²⁴⁸ Weßel 2018, 79, 264.

²⁴⁹ Hagner 2006, 42.

²⁵⁰ Hagner 2006, 17.

²⁵¹ Häggman 1994, 216.

landets mindre bemedlade kvinnor i syfte att förbättra samhället och nationen.²⁵² Enligt Weßel var Marthaförbundets guider för hemmafruar väldigt långt baserade på eugeniska ideal om hygien och renhet.²⁵³

Här kan man dock notera att Hagman enligt von Alfthan påpekade för de andra medlemmarna i Unionen att de kunde ha mycket att lära sig av allmoge- och arbetarkvinnorna.²⁵⁴ Det handlade alltså inte bara om att upplysa de lägre klasserna, utan också om att utbyta kunskaper, även om många av Kvinnoförbundet Unionens medlemmar under föreningens första decennier anklagades för att inte förstå sig på arbetarkvinnorna och de sistnämndas situation och behov.²⁵⁵

Detta var dock inte något unikt för Unionen. Enligt Evans bestod de tidiga europeiska feministiska rörelserna ofta av borgarkvinnor som kämpade för sina rättigheter och inte hade mycket förståelse för arbetarkvinnornas situation.²⁵⁶ Konflikter mellan borgerliga och socialistiska kvinnoorganisationer var vanliga; de förstnämnda var individualister och kämpade emot män, de sistnämnda var kollektivister och kämpade främst emot ekonomiskt förtryck. Arbetarkvinnorna var dessutom ofta pressade av sina klassbröder, som inte sällan förväntade sig fullständig lojalitet av dem. En vanlig uppfattning bland socialister var att (borgerliga) feminister bara var intresserade av att behålla sina klassprivilegier och fortsättningsvis förtrycka arbetarklassen; de var med andra ord dåliga allierade som socialistiska kvinnor skulle hålla sig borta ifrån.²⁵⁷

Hannuksela berättar att upprätthållandet av samhällsmoralen under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet särskilt ankom på borgarklassens kvinnor, som uppfattades som "sedens uppfostrarinnor."²⁵⁸ Hagman kom som bekant från en borgerlig bakgrund och umgicks i kretsar där de flesta hade en liknande klassbakgrund som hon själv. Den plan hon målar upp för spridandet av uppfostran till kärlek består i att bättre lottade kvinnor sprider denna idé till fattiga kvinnor, och att kvinnorna sedan kan samarbeta över klassgränserna för att förverkliga den.²⁵⁹

---

²⁵² von Alfthan 1965, 162, Weßel 2018, 113.

²⁵³ Weßel 2018, 113.

²⁵⁴ von Alfthan 1965, 162.

²⁵⁵ von Alfthan 1965, 130, 230.

²⁵⁶ Evans 1987, 40.

²⁵⁷ Evans 1987, 31-32, 37, 41, 51, 55, 61.

²⁵⁸ Hannuksela 2017, 45-46.

²⁵⁹ Hagman 1901, 71; Hagman 1900b 85.

En vanlig uppfattning under Hagmans tid var att människor ur arbetarklassen var födda med en sämre moral, för det var endast dåliga egenskaper såsom lättja och moralisk ”lösaktighet” som gjorde en människa fattig. En inte ovanlig syn var att borgarkvinnor skulle hjälpa och upplysa arbetarklassen, då de, borgarkvinnorna, hade en högre moral.²⁶⁰ Att engagera sig för barnens moraliska uppfostran var alltså på många sätt ett synnerligen lämpligt göromål för en borgarkvinna, även om Hagmans idéer om hur själva uppfostran skulle se ut de facto var liberala. Hon påpekar också i *Om qvinnouppfostran* att det var borgarkvinnorna som enligt samhället skulle realisera kvinnoidealet, den bildade klassens uppfattning om kvinnor gällde bara ståndskvinnan.²⁶¹

I samtliga av sina skrifter om barnuppfostran framför Hagman tesen om att barnen mår bäst av att få en likadan uppfostran oberoende av kön. I *Uppfostran till kärlek* för hon däremot fram idén om att större fokus bör läggas på att leda bort pojkarna från manligheten. Enligt Hagman är manligheten destruktiv; den fordrar, befaller och utövar våld, medan mänskligheten däremot är uppbyggande, förenande, lyckliggörande och kärleksfull. Hon lyfter genomgående upp egenskaper som vid denna tid betecknades som kvinnliga, såsom osjälviskhet och kärleksfullhet, och menar att dessa egenskaper har hela mänskligheten nytta av.²⁶² Speciellt pojkarna och männen borde lära sig osjälviskhet, anser hon. Pojkarna har aldrig fått lära sig att plocka upp efter sig. Alltid är det antingen en syster eller en tjänarinna som hänger upp hans rock, tvättar hans kläder, lagar hans mat och diskar hans tallrik. Han lär sig inte ansvar, och det gör honom självisk.²⁶³ Uppfostringslärorna hade hittills enbart tänkt på manssamhället, menar Hagman, och utvecklat ”manligheten”, som hon beskriver såsom ”egoismens alla former... [samlade] i en enda kraft.”²⁶⁴

Å ena sidan verkar Hagman alltså mena att det finns egenskaper som är mer eller mindre könsbundna, med tanke på hur hon skriver att kvinnor av naturen är mer osjälviska, medan hon samtidigt anser att det går att påverka människans personlighet och moral och leda henne i vad hon menar att är rätt moralisk riktning. Även i *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* går hon samma

---

²⁶⁰ Hannuksela 2017, 45-46.

²⁶¹ Hagman 1888, 77.

²⁶² Hagman 1901, 67.

²⁶³ Hagman 1901, 52, 54.

²⁶⁴ Hagman 1901, 24-25.

balansgång, hon menar att hon observerat olikheter mellan könen, såsom att flickor har bättre omdömesförmåga och pojkar lättare uppfattar helheter, men samtidigt att de påverkas av omgivningens förväntningar och att detta leder till att intresset för vissa skolämnen varierar enligt kön.²⁶⁵ Hon menar till exempel att flickor på grund av att de har färre möjligheter att röra sig fritt i naturen och utforska den, är mindre intresserade av biologi än pojkarna.²⁶⁶ Dessa skillnader, vare sig de uppkommit genom uppfostran eller existerar naturligt, är dock enligt Hagman inte så stora eller av sådan sort att samuppfostran inte skulle fungera.²⁶⁷

Scott beskriver hur tidiga feministiska aktivister kämpade för att omkullkasta lagar som gjorde skillnad på kön, samt eliminera ett system där män har fler rättigheter och endast män ses som aktiva medborgare. Samtidigt argumenterade de för detta i egenskap av kvinnor i en värld där kvinnan uppfattades som mannens motsats, och enligt Scott accepterade de ofta denna könsuppdelning.²⁶⁸ I *Uppfostran till kärlek* lyfter Hagman fram traditionella kvinnliga egenskaper såsom förmåga till medmänsklighet och osjälviskhet, och menar att samhället bör värdera dem högst hos alla, samtidigt som hon anser att kvinnor naturligt besitter fler av dessa egenskaper, att kvinnor av naturen är mer osjälviska, och att de därför kan lära männen att också vara det.²⁶⁹ Vi ser alltså en blandning av essentialism och idén om att könsroller skapas genom social interaktion, precis såsom hos majoriteten av första vågens feminister. Exakt vilka egenskaper som uppfattades som naturliga och vilka som inlärdade varierade något, till exempel ansåg Ellen Key att kvinnor och män hade olika slags begåvning (män var rationella och kvinnor intuitiva), och att kvinnor passade bäst inom yrken som kräver omsorg, såsom sjuksköterska eller lärarinna.²⁷⁰

I Hagmans kritik av världens själviskhet och egoism ser vi också spår av de lutherska idéerna att själviskhet och stolthet är synder, och att människan i stället bör sträva efter att vara godhjärtad och ödmjuk.²⁷¹ Den ruttna världen, männens värld, ska bort, men det är kvinnorna som med Hagmans egna ord ska offra alla sina krafter för att ”föra människosläktet från själviskhetens slafveri till kärlekens rike.”²⁷²

---

²⁶⁵ Hagman 1897, 158, 152.

²⁶⁶ Hagman 1897, 145–146, 154.

²⁶⁷ Hagman 1897, 185–186.

²⁶⁸ Scott 1996, 3.

²⁶⁹ Hagman 1901, 42.

²⁷⁰ Ambjörnsson 2002.

²⁷¹ Koski 2011, 160.

²⁷² Hagman 1901, 79.

Många ansåg under Hagemans tid att kvinnan i moderskapet osjälviskt skulle uppoffra sig för mänskligheten. Ollila skriver om hur flickor under tiden för Hagemans uppväxt skolades till att tjäna samhället, familjen, och sin framtida äkta man.²⁷³ Dessutom var kvinnorna ansvariga för att blidka männens häftiga humör och förbättra deras burdusa beteende; det låg alltså inte på männens eget ansvar att bete sig, utan kvinnorna i deras liv skulle sköta om detta.²⁷⁴ Vi ser denna syn återspeglas i *Uppfostran till kärlek*, där det är kvinnans lott att förbättra männens sedlighet.²⁷⁵

4.3 Hemmets sfär utökas

I och med övergången från jordbruk till industri jobbade inte en majoritet av människorna längre sida vid sida i närheten av hemmet; utan män av alla samhällsklasser lönearbetade utanför hemmet, i den offentliga sfären, medan en privat sfär bestående av hemmet blev kvinnornas plats. Idealet även för arbetarklassen, vars kvinnor ofta lönearbetade inom lågstatusyrken av ekonomisk nödvändighet, blev att hemmet skulle vara en trygg, harmonisk plats skapad av kvinnan, där män kunde vila ut efter arbetet.²⁷⁶ Denna indelning i en offentlig, manlig sfär och en privat, kvinnlig, sfär innebar att de medel- och överklasskvinnor som under 1800-talet i västvärlden tog sig ut på arbetsmarknaden, vilket de kom att göra i en allt högre grad allteftersom århundradet framsteg och industrialiseringen skapade nya för kvinnor möjliga tjänster såsom kontorsarbetare och lärarinnor, mötte starkt motstånd. Deras sedlighet och kvinnlighet ifrågasattes, och Ollila skriver att kvinnor som rörde sig i offentligheten blev föremål för sexuella trakasserier. Det jämfördes med kvinnor som sålde sexuella tjänster, och kunde trakasseras utan egentliga moraliska eller lagenliga följder.²⁷⁷

Ofta förekommande argument mot den ökade kvinnoemanciperingen var att kvinnans värde och ställning är som högst i hemmet, att hon genom att förbli i den privata sfären tjänade samhället bäst.²⁷⁸ Första vågens feminister ville inte upplösa de två skilda sfärerna, utan hävdade i sin kamp för att kvinnor skulle få ta del av utbildning och lönearbete att hemmets

---

²⁷³ Ollila 1998, 38-39.

²⁷⁴ Ollila 1998, 112.

²⁷⁵ Hageman 1901, 20-21.

²⁷⁶ Hagner 2006, 16.

²⁷⁷ Ollila 1998, 173.

²⁷⁸ Häggman 1994, 1

sfär borde *utökas*.²⁷⁹ Värderingarna som rådde i hemmet, såsom kärlek och osjälviskhet, borde spridas till att omfatta även resten av samhället. Kvinnorörelsen breddade kvinnans fält; hela samhället blev ett hem, där kvinnor hade rättigheter och skyldigheter precis som män, menar Koski.²⁸⁰ Hagman skriver i *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* att kvinnor är hemmets härskare, men att hon även bör vara en fri, självmedveten medborgare. Den nya, upplysta kvinnan breddade definitionen av hemmet till att gälla hela samhället. Hemmets ideal ska gälla för alla.²⁸¹

Begreppet huslighet, *Häuslichkeit*, skapades under sent 1700-tal av den tyska pedagogen J. H. Campe och anlände till Finland vid sekelskiftet 17–1800. Häuslichkeit innebär att skapandet och upprätthållandet av ett hem var den borgerliga hustruns kall. Hemmet och moderns uppgift som mannens stöd och barnens uppfostrare började under denna tid värderas högre i offentligheten, och enligt Häggman ser man under denna tid också en klar ökning av talandet om kvinnors natur och anlag, som ansågs vara perfekta för att uppfylla hennes kall nämligen hemmet. Medan kvinnor ofta tidigare uppfattats som moraliskt svagare, med Eva som en djävulsk förförare av den oskyldiga Adam som främsta exempel, vändes det gamla idealet på ända och kvinnor, åtminstone kvinnor från medel- och överklassen, gick från att ha uppfattats som fresterskor till att ses som moraliska föredömen.²⁸² Historikern Karen Lützen talar om *domesticeringens kult*, vilket är hennes benämning på det ideal som medelklasskvinnor utvecklade under 1800-talet; att feminina värderingar i hemmet samt kvinnlig moral i allmänhet var överlägsen dess manliga motsvarighet. Denna kult inkluderade även en expansion av hemmet till den offentliga sfären samt uppfattningen om att hemmet var samhällets hjärta. Dessa kvinnor krävde att det borgerliga hemmets värderingar skulle sträcka sig även till den offentliga sfären eftersom det skulle skapa fred och sedlighet i offentligheten.²⁸³

Vidare fanns det fler än ett sätt för kvinnan att uppfylla sin modersplikt; hon behövde inte nödvändigtvis gifta sig och få barn, utan kunde till exempel jobba som lärarinna och därmed uppfostra inte sina egna, utan samhällets barn.²⁸⁴ Evans skriver om hur första vågens feminister använde sig av argumentet om de separata sfärerna för att främja sina egna syften; kvinnans

---

²⁷⁹ Weßel 2018, 100–101.

²⁸⁰ Koski 2011, 166.

²⁸¹ Hagman 1897, 36, 40.

²⁸² Häggman 1994, 145–146.

²⁸³ Weßel 2018, 111–112; Markkola 2002, 23.

²⁸⁴ Rantala 2011, 291.

roll var att hålla hemmet tryggt och obefläckat, men de tidiga kvinnosaksaktivisterna hävdade att kvinnorna hade skyldighet att sprida denna anda av fred och harmoni till hela världen, inte bara i hemmet.²⁸⁵ I Tyskland skapade borgerliga feminister kring sekelskiftet idén om socialt moderskap, för dem kom kvinnoemancipationen att handla om att utöka definitionen av moderskap till att omfatta hela samhället, inte enbart ens egna biologiska barn, och på så sätt gick moderskap från att vara ett privat till ett offentligt ärende.²⁸⁶

I sina senare skrifter såsom *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta* och *Uppfostran till kärlek* argumenterar Hagman för att hemmets anda ska råda i samskolan såväl som i samhället i stort.²⁸⁷ Kvinnan är hemmets härskare, men hemmet består inte enbart av huset familjen bor i, utan hemmet är varhelst hon planterar sin påverkan, för hon bär med sig hemmets koncept i sitt eget hjärta.²⁸⁸ En av Fredrika Bremers centrala principer, som även Cygnaeus propagerade för, var idén om samhällsmoderlighet; att kvinnor bör sprida moderns hjärta och visdom till resten av världen. Decennier innan Hagman författade *Uppfostran till kärlek* förde Bremer fram nästan exakt likadana idéer, nämligen att människosläktet bör förädlas med kärlekens kraft, via kvinnan och hemmet.²⁸⁹ Bremer hade inhämtat sina idéer om samhällsmoderlighet som hon kallade det från sina resor i USA. Cygnaeus inspirerades i sin tur av henne och predikade vikten av samhällsmoderlighet speciellt för ogifta, barnlösa kvinnor, som på så sätt kunde delta i samhällsbygget även om de inte hade egna barn.²⁹⁰

Många 1800-talspedagoger lyfte fram hemmet som den viktigaste platsen för barnets uppfostran, till exempel menade Snellman att det endast var hemmet och modern som kunde uppfostra barn, ingen uppfostringsanstalt i världen kunde ersätta modern. När Cygnaeus menade att även skolan bör ta sitt ansvar inte bara för barnens bildning utan också för deras moraliska fostran, gick han mot strömmen.²⁹¹

---

²⁸⁵ Evans 1987, 121.

²⁸⁶ Weßel 2018, 125.

²⁸⁷ Hagman 1897, 172; Hagman 1901, 38, 70.

²⁸⁸ Hagman 1897, 36, "mihin hän vaikutuksensa istuttaa, siinä on koti, hän kantaa kodin käsitteen omassa sydämessään."

²⁸⁹ Hagner 2006, 45; Wilkama 1938, 97, 110.

²⁹⁰ Häggman 1994, 198.

²⁹¹ Rinne 2015.

Hagman anser också att samskolans uppgift är att förbereda eleverna för den större “samhällsfamiljen”.²⁹² Då samskolan formar sig enligt familjemönstret, skyddas dess medlemmar från osedliga känslor och fantasier, menar Hagman.²⁹³ Flickorna och pojkarna uppfattar helt enkelt varandra som arbetskamrater, inget mer. Hon påstår att inte ett enda fall av “olämpligt könsbeteende” har förekommit i skolan hon jobbar i under de tio år som den existerat, och att övervakningen av eleverna är noggrann.²⁹⁴ Hon anser även att det är betydligt viktigare att jobba på att höja pojkarnas sedliga utveckling än flickornas, då flickorna i det stora hela redan är tillräckligt sedliga.²⁹⁵ Om hemmets anda råder i samskolan, leder det till att flickor och pojkar respekterar varandra och ser varandra för de som de verkligen är, det leder till att de utövar ett positivt inflytande på varandra, och framför allt leder det till en högre moral hos eleverna i fråga.²⁹⁶

Åsikten om att skolan borde vara en förlängning av hemmet var inte ovanlig under slutet av 1800-talet. Då Läroverket för gossar och flickor i Helsingfors invigdes 1883 höll lektor Viktor Heikel ett tal där han menade att samskolan är en förlängning av den uppfostran som råder i hemmet. På så sätt reducerar samskolan även könsens “naturligt dåliga sidor”, då flickor lär sig att sann kvinnlighet inte behöver vara “pjunkig och försagd”, och pojkar att sann manlighet inte behöver vara rå och oborstad.²⁹⁷ Vi ser alltså här exakt likadana argument som Hagman använder sig av i bland annat *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta*.

Om samhällsmoderligheten skriver Häggman:

“kyse oli *nationalistisen yhteisöllisyyden* (äitien tärkeä kotikutsumus kansakunnan äiteinä) ja *liberaalin yksilönvapauden* (äitien ja naisten oikeudet kansalaisina ja vapaudet yksilöinä) *yhteensovittamisesta*.”²⁹⁸

---

²⁹² Hagman 1897, 203.

²⁹³ Hagman 1897, 180.

²⁹⁴ Hagman 1897, 180–181.

²⁹⁵ Hagman 1897, 211.

²⁹⁶ Hagman 1897, 170, 210, 218.

²⁹⁷ Wilkama 1938, 334–335.

²⁹⁸ Häggman 1994, 221.

Hagmans idéer om samhällsmoderskap är just sådant, inspirerat av nationalistiska, borgerliga ideal, men samtidigt ändå liberala och universalistiska i sin önskan att sprida moderskärleken över hela världen genom att emancipera kvinnorna.

5 Avslutning

Hagman författade sina texter under en brytningstid i samhället då många förändringar skedde. I den samtida debatten ser vi ett flertal syner samexistera; liberalism, den lutherska uppfostringsläran, hegelianism, kvinnosakskampen, ungfinnarnas kulturliberalism, pacifism samt en viss mån av eugenik. Sekelskiftet 1800–1900 var en tid av betydande kulturella, sociala och politiska omvälvningar, och Hagman stod själv med foten i ett flertal olika idéer och rörelser. I min granskning av Hagmans texter om samuppfostran ser vi hur hon påverkas av samtliga dessa strömningar och av dessa formar en egen unik uppfattning. Med hjälp av diskursanalys har jag kunnat ringa in troliga influenser även om hon knappt hänvisar till några källor i sina texter.

Weßel nämner att det inte var ovanligt att feminister under sekelskiftet i stället för att vilja revolutionera systemet sökte självständighet *inom* de patriarkala strukturerna.²⁹⁹ Målet var inte att göra kvinnorna helt och hållet självständiga, att de skulle låta bli att gifta sig eller bli “som män”. Snarare skulle hennes position som hemmets härskare höjas, och hon skulle bli en mer självständig kompanjon till sin make.³⁰⁰ Vi kan se en dylik hållning hos Hagman. Hon utmanar inte idén att kvinnor är hemmets härskarinnor, men hon använder detta ideal för att argumentera för ökat samhällsinflytande. Hon anser att kvinnan av naturen är mer omvårdande, men menar att det är viktigt att hon får en ordentlig utbildning just därför att hon axlar huvudansvaret för barnen.

Flera teman återkommer i samtliga av Hagmans verk som jag analyserat. Flickor och kvinnor bör ha rätt till samma utbildning som pojkar och män, kvinnor är människor, hemmets anda bör utökas till resten av samhället, och ansvaret för sedligheten i samhället ligger hos kvinnorna.

Det är svårt att upptäcka en betydande förändring i hennes idéer mellan de äldre och de yngre verken, då samma argument hela tiden återkommer. Den enda större skillnaden är att Hagman i sina senare texter såsom *Uppfostran till kärlek* och *Hvartill skola kvinnorna utbildas* för fram idén om att kvinnor bör rädda världen med kärlek, något hon inte tar upp i texterna från 1880-talet. Det är också en förhållandevis kort tidsperiod jag undersöker i denna avhandling, vilket

---

²⁹⁹ Weßel 2018, 73.

³⁰⁰ Weßel 2018, 100.

kan vara en förklaring till att skillnaderna mellan texterna är få. Efter 1901 övergick Hagman till att skriva om rösträtt, nykterhet och prostitution, ämnen hon redan på 1880- och 1890-talet visat intresse för. I och med att flera samskolor grundades under 1880- och 1890-talen och kvinnors lika rätt till universitetsstudier lagstodgades 1901, hade många hinder i kampen för lika utbildning för kvinnor övervunnits. Att argumentera för samuppfostran var inte längre lika aktuellt.

6 Källor och litteratur

Källor

- Hagman 1887 L. Hagman, *Yhteiskasvatuksesta, Esitelmä, jonka Suomen Naisyhdistyksen toimesta piti Tampereella Tammikuun 8 p. 1887*, Helsinki 1887.
- Hagman 1888 L. Hagman, *Om qvinnouppfostran, Iakttagelser och reflektioner*, Borgå 1888.
- Hagman 1897 L. Hagman, *Kokemukseni yhteiskasvatuksesta*, Porvoo, 1897.
- Hagman 1900a L. Hagman, "1", *Bör vi sända våra barn i samskola*, Uppsala 1900, s. 3–16.
- Hagman 1900b L. Hagman "Hvartill skola kvinnorna utbildas?", *Bör vi sända våra barn i samskola*, Uppsala 1900, s. 84–89.
- Hagman 1901 L. Hagman, *Uppfostran till kärlek*, Borgå 1901.

Forskningslitteratur

- Albisetti 2010 J. C. Albisetti, "Europeans and the American Model of Girls' Secondary Education", J. C. Albisetti, J. Goodman & R. Rogers (red.), *Girls' Secondary Education in the Western World*, New York 2010, 181-190.
- Altenbernd Johnson 2000 P. Altenbernd Johnson, *On Wollstonecraft*, Belmont 2000.

- Eriksson & Frängsmyr 2004 G. Eriksson & T. Frängsmyr, *Idéhistoriens huvudlinjer*, Stockholm 2004, fjärde upplagan.
- Evans 1987 R. J. Evans, *Comrades and Sisters: Feminism, Socialism, and Pacifism in Europe 1870-1945*, Brighton 1987.
- Gilmartin 2009 M. Gilmartin, "Colonialism/Imperialism. Definition: Exploitation through Space and Time", Gallaher et. al (red.), *Key Concepts in Political Geography*, London, Thousand Oaks, New Delhi & Singapore 2009, 115-123.
- Goodman & Rogers 2010 J. Goodman & R. Rogers, "Crossing Borders in Girls' Secondary Education", J. C. Albisetti, J. Goodman & R. Rogers (red.), *Girls' Secondary Education in the Western World*, New York 2010, 191-202.
- Hagman 1889 L. Hagman, *Naisten äänioikeudesta: keskustelun perusteeksi*, Helsinki 1889.
- Hagner & Försti 2006 M. Hagner, T. Försti, *Suffragettien sisaret*, Helsinki 2006.
- Halila 1963 A. Halila, *Jyväskylän seminaarin historia*, Porvoo 1963.
- Hannuksela 2017 C. Hannuksela, "Bildning och kunskap medföra förpliktelser". *Unionen, Kvinnosaksförbund i Finland och argumenteringen kring bildningsfrågor åren 1892–1901*, magisteravhandling, Helsingfors universitet 2017.
- Heikkinen & Leino-

- Kaukiainen 2011a
- A. Heikkinen, P. Leino-Kaukiainen, "Johdanto", A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (red.), *Valistus ja koulunpenkki, kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki 2011, 11-15.
- Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011b
- A. Heikkinen, P. Leino-Kaukiainen, "Yhteiskunta ja koulutus", A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (red.), *Valistus ja koulunpenkki, kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki 2011, 16-33.
- Henry 2004
- A. Henry, *Not My Mother's Sister: Generational Conflict and Third-Wave Feminism*, Bloomington 2004.
- Häggman 1994
- K. Häggman, *Perheen vuosisata, perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*, Helsinki 1994.
- Hänninen 1956
- S. L. Hänninen, *Suomen naisasialiikkeen synty*, magisteravhandling vid Helsingfors universitet 1956.
- Jalava 2011
- M. Jalava, "Kansanopetuksen suuri muutos ja 1860-luvun väittely kansakoulusta", A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (red.), *Valistus ja koulunpenkki, kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki 2011, 74-94.
- Jallinoja 1983
- R. Jallinoja, *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallisaatteellisen murroksen heijastajana*, doktorsavhandling, Helsingfors universitet 1983.

- Johnson Lewis 2019 J. Johnson Lewis, "A Brief History of Women in Higher Education", *Thoughtco.com*, 25.03.2019, hämtad 24.09.2020.
- Kaarninen 2011 M. Kaarninen, "Oppikoulu yhteiskunnan rakentajana", A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (red.), *Valistus ja koulunpenkki, kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki 2011, 405-429.
- Kakko 2005 T. Kakko, *Kurissa ja Herran nuhteessa, Luterilainen kasvatusaate 1900-luvun vaihteen Suomessa*, doktorsavhandling, Turun yliopisto, 2005.
- Katainen 2011 E. Katainen, "Tyttökoulut: ennakkoluulojen ja järjettömyyksien kudelma?", A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (red.), *Valistus ja koulunpenkki, kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki 2011, 132-133.
- Key 1996 (1900) E. Key, *Barnets århundrade*, red. O. Stafseng, Stockholm 1996 (1900).
- Kłonkowska 2014 A. M. Kłonkowska, "Dual-unity or dichotomy? Androgyny and social construction of gender bipartition / Dvilypis vieningumas ar dichotomija? hermafroditizmas ir lyties dvejojumo socialinis konstruktas". *Creativity Studies*, 7(2), 118-134.
- Koski 2011 L. Koski, "Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi", A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (red.), *Valistus ja koulunpenkki, kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki 2011, 159-183.

- Laqueur 1990
T. Laqueur, *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*, Cambridge & London 1990.
- LeGates 2001
M. LeGates, *In Their Time, A History of Feminism in Western Society*, New York 2001.
- Linné 2010
A. Linné, "Lutheranism and Democracy: Scandinavia", J. C. Albisetti, J. Goodman & R. Rogers (red.), *Girls' Secondary Education in the Western World*, New York 2010, 133-147.
- Markkola 2002
P. Markkola, *Synti ja siveys, Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860-1920*, Helsinki 2002.
- McHugh 2007
N. A. McHugh, *Feminist Philosophies A-Z*, Edinburgh 2007.
- Myllykangas & Pietikäinen 2017
M. Myllykangas & P. Pietikäinen (red.), *Ajatusten lähteillä, Aatteiden ja oppien historiaa*, Helsinki 2017.
- Mäenpää 2017
A. Mäenpää, *"Emme ole kristinuskon vihollisia": Nuorsuomalaisen maailmankuvan ulottuvuudet 1880–1890-luvuilla*, magisteravhandling, Jyväskylän yliopisto 2017.
- Offen 2000
K. M. Offen, *European Feminisms, 1700–1950: A Political History*, Stanford 2000.

- Oksanen 1986 A-J. Oksanen, "Sata vuotta sitten", K. Mäkinen (red.), *Koulun tie, Helsingin Suomalainen Yhteiskoulun 100-vuotisjulkaisu*, Helsinki 1986, 19-26.
- Ollila 1998 A. Ollila, *Jalo velvollisuus, virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*, Helsinki 1998.
- Ollila 2014 A. Ollila, "Hagman, Lucina", H. Knif et. al. (red.), *Biografiskt lexikon för Finland*, internetupplagan, 2014, hämtad 22.03.2021.
- Rantala 2011 J. Rantala, "Kansakoulunopettajat", A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (red.), *Valistus ja koulunpenkki, kasvatustieteiden tutkimus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki 2011, 266-299.
- Rinne 2015 R. Rinne, *Johdatus kasvatustieteisiin*, Jyväskylä 2015.
- Runeberg 1834 F. Runeberg, "Strödda reflexioner" *Helsingfors' morgonblad* nr 2/1834, 10.02.1834, Nationalbiblioteket i Finlands digitala samlingar.
- Saarikangas 2004 K. Saarikangas, "Puhtaita ja valoisia koteja", Laura Kolbe (red.) *Suomen kulttuurihistoria: 4, Koti, kylä, kaupunki*, Helsinki 2004, 456-458.
- Scott 1996 J. W. Scott, *Only Paradoxes to Offer, French Feminists and the Rights of Man*, Cambridge & London 1996.
- Spencer 1939 (1911) H. Spencer, *Essays on Education etc.*, 7th edition, ed. E. Rhys, London & New York 1939 (1911).

- Strömberg 2011 J. Strömberg, “Oppikoulun laajentuminen ja yhtenäistyminen”, A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (red.), *Valistus ja koulunpenkki, kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki 2011, 120-139.
- Svensson 2019 P. Svensson, *Diskursanalys*, Lund 2019.
- Tähtinen 2011 J. Tähtinen, “Moraali ja terveys kansallis- ja koulukasvatuksen polttopisteessä”, A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (red.), *Valistus ja koulunpenkki, kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki 2011, 184-216.
- Weßel 2018 M. Weßel, *An Unholy Union? Eugenic Feminism in the Nordic Countries ca 1890–1940*, doktorsavhandling Helsingfors universitet 2018.
- Widerström 1893 K Widerström, *Om den kvinnliga klädedräkten, betraktad ur hälsans synpunkt*, Stockholm 1893.
- Wilkama 1938 S. Wilkama, *Naissivistyksen periaatteiden kehitys Suomessa 1840-1880-luvulla. Pedagogis-aatehistoriallinen tutkimus*, doktorsavhandling Helsingfors universitet 1938.
- von Alfthan 1965 M. von Alfthan, *Sju årtionden med Unioni Naisasialiitto Suomessa r.y. Unionens Kvinnosaksförbund i Finland r.f.*, Helsingfors 1965.